

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ: Βαλκανική Ιστορία (ΙΒΑ)

ΜΑΘΗΜΑ: Βαλκανική Ιστοριογραφία (ΙΒΑ 313)

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

(από το 19^ο αιώνα έως σήμερα)

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2014

«Ουδεμία άλλη επιστήμη δύναται να υπάρξει θεραπευτική άμα και υπέρμαχος των εθνικών δικαίων όσον η ιστορία... Δεν υπάρχει πράγματι αλληλεγγύη μεγαλύτερα τής ...μεταξύ του γραφείου του ιστοριογράφου και της σκηνής του στρατοπέδου.Επ' αμφοτέρων μετεωρίζεται μία και η αυτή σημαία

η σημαία της πατρίδος.»

Σπυρίδων Λάμπρος, *Νέοι ορίζοντες εν τη ιστορική ερευνή*, Αθήνα 1905, σ. 28-9

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Αλβανοί	4
Βούλγαροι	10
Νοτιοσλάβοι: Βόσνιοι	
Κροάτες	
Μαυροβούνιοι	22
Σέρβοι	24
Σλαβομακεδόνες	27
Σλοβένοι	
Ρουμάνοι	28
Τούρκοι	30
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	31

I. ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ.

ΜΕΡΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

- 1. Δοκίμιον Πατριωτισμού [1815]:** Μια πρόιμη εκδοχή της εθνικής ιδεολογίας
Η Αυγή της Κυριακής «Αναγνώσεις» 24 Μαρτίου 2007:
<http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/dimosieuseis.htm>
- 2. Μια πρόιμη ρομαντική αντίληψη για «τα σλαβικά έθνη», J. G. Herder** 32
- 3. Η γαλλική φιλελεύθερη εκδοχή για το έθνος Ερνέστ Ρενάν, Τι είναι έθνος;**
μετάφραση Α. Πανατζόπουλος, *Ο Πολίτης* τεύχος 121 (Αθήνα, Ιανουάριος-Μάρτιος 1993), σ. 35-37 [Ernest Renan, *Qu'est-ce que la nation?*, *Discours et Conférences*, Calmann-Lévy, Paris 1887, διάλεξη στη Σορβόννη, Μάρτιος 1882]. Βλ.
<http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/uli.htm>
- 4. Νεολογισμοί** στην ελληνική γλώσσα με πρώτο συνθετικό τη λέξη έθνος: Στέφανος Α. Κουμανούδης, *Συναγωγή Νέων Λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήναι 1900, 2 τόμοι, σ. 324-27 επίτομη ανατύπωση με Προλεγόμενα Κ.Θ. Δημαρά, Ερμής, Αθήνα 1980) :
<http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/neologismoι.pdf>
- 5. Μ. Σ. Κέπετζης, Η εθνικότης, εφημ. Εστία** Αθήνα, 11 Ιουνίου 1896:
- 6. HISTORY OF TWENTIETH-CENTURY HISTORIOGRAPHY** International Conference PROGRAMME 18–20 JUNE 2015 University of Athens, Central Building, Panepistimiou 30, Athens

II. ΝΕΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ: ΑΠΟ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ –ΚΡΑΤΟΣ / ΑΠΟ ΥΠΗΚΟΟΙ –ΟΘΩΜΑΝΟΙ

ΠΟΛΙΤΕΣ

Χαττί χουμαϊούν: 8 Φεβρουαρίου 1856	36
Η Συνθήκη του Βερολίνου, Ιούνιος-Ιούλιος 1878	38
Φερμάνι ιδρυτικό της Βουλγαρικής Εξαρχίας, 10 Μαρτίου 1870	39

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

41

ΧΑΡΤΕΣ βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/uli.htm>

και <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/links.htm>

[https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Berlin_\(1878\)#/media/File:SouthEast_Europe_1878.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Berlin_(1878)#/media/File:SouthEast_Europe_1878.jpg)

Map of South-Eastern Europe after the Congress of Berlin, 1878

Robert H. Labberton, E. Elaxton and Co. - Map from "An Historical Atlas" by Robert H. Labberton, E. Elaxton and Co., 1884.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΑΛΒΑΝΟΙ

«*ku este spata este feja*» (= όπου το σπαθί εκεί η πίστη)

1. Pashko Vasa (Σκόδρα 1825-Βηρυτός 1892): **Εκ των του Βάσσα Εφένδου Μελετών περί Αλβανίας και Αλβανών**, εφημ. *Η Φωνή της Αλβανίας Εφημερίς των αλβανικών δικαιωμάτων*, έτ. Α', αρ. 6, Αθήνα 3-11-1879, σ. 2-3 (συνεχίζεται).¹

«Ο βίος των εθνών, ως ο των ατόμων, υπόκειται εις ανωμαλίας και εις σπαραγμόν. Ο χρόνος, ο μέγας ούτος ισωπεδωτής των πραγμάτων και των όντων κάμνει να υποστή παν ό,τι ζη και κινείται υπό τον ήλιον τον ύψιστον αυτού νόμον. Και ως το παν έχει αρχήν, το παν αναπτύσσεται, εκκλίνει και διαλύεται, πάλιν μεταμορφούμενον.

Οι λαοί εν γένει οφείλουσι να διέλθωσι δι' όλων των φάσεων τούτων και να αποτίσωσι τον φόρον εις την δύναμιν ταύτην του χρόνου. Ουδείς έμεινε στάσιμος. Η πρόοδος των ηκολουθήθη υπό της παρακμής των και η παρακμή υπό της μεταμορφώσεως ή τελείου ολέθρου.

Εάν υπάρχωσιν λαοί, οίτινες εντελώς διενεμήθησαν, σχόντες δι' εαυτούς την δόξαν, τον πλούτον, την ισχύν και ιδίως την ιστορίαν, ήτις εξακολουθεί να διατηρήση εις τας μεταγενεστέρας γενεάς ζώσαν την ανάμνησιν της υπάρξεώς των και των κατορθωμάτων, υπάρχουσιν άλλοι λαοί, οίτινες με όλας τας ταραχάς και τας περιπετείας, δι' ών έπρεπε να διέλθωσι πριν αποσβεσθώσιν, έμειναν άγνωστοι και των οποίων η ανάμνησις μετεβιβάσθη ημίν υπό μορφής αορίστου και ασθενώς ιχνογραφουμένης.

Εκτός των δύο τούτων τάξεων, ών η μία περιλαμβάνει τους λαούς τους απωλέσαντας την ύπαρξίν των και αναμιχθέντας μετ' άλλων λαών· η δε ετέρα περιέχει εκείνους οι οποίοι εντελώς εσβέσθησαν και εξηλείφθησαν εκ της σκηνής του κόσμου χωρίς να εγκαταλείπωσιν ουδέν ίχνος της υπάρξεώς των· υπάρχει και τρίτη τάξις εις την οποίαν δύναται τις να κατατάξη τους λαούς εκείνους, ών η καταγωγή απόλλυται εν τη νυκτί των μυθικών χρόνων και οίτινες εξακολουθούσι ζώντες ιδίαν ζωήν με όλην την μακράν σειράν μη ευνοϊκών περιστάσεων δι' ών ώφειλον να διέλθωσι και των οποίων η ιστορία, ελλείψει αρκετού πολιτισμού ή ένεκα περιστάσεων υπεκφυγουσών την ημετέραν αντίληψιν, έμεινε πρόβλημα ού η λύσις προσμένεται.

Εις την κατηγορίαν ταύτην υπάγεται αναμφιβόλως ο αλβανικός λαός.

Πόθεν έρχεται; οποίος είναι; πως ζη;

Ιδού λίαν περιπεπλεγμένα ερωτήσεις εις άς δεν ηδυνήθησαν να απαντήσωσιν εισέτι αποχρώντως.

¹ Ως αυτοτελής έκδοση κυκλοφόρησε σε πολλές δυτικο-ευρωπαϊκές γλώσσες, μεταξύ αυτών στα αγγλικά: *The Truth on Albania and the Albanians Historical and Critical Issues* by Wassa Effendi An Albanian Christian Functionary, London 1879· πρόσφατη ανατύπωση: Centre for Albanian Studies, Λονδίνο 1999. Βλ. Kristaq Prifti, *The Publication and the Spread in Europe of the Work of Pashko Vasa "The Truth on Albania and the Albanians"* ("La Verité sur l'Albanie et les Albanais"), *Studime Historike* LVI (XXXIX), 1-2(Τίρανα 2002), στα αλβανικά, με αγγλική περίληψη σ. 58-60.

Μακράν ημών η αξίωσις να είπωμεν νέα πράγματα ή να πιστεύσωμεν τας ημετέρας δυνάμεις ικανάς, ώστε να αντεπεξέλθωμεν θριαμβευτικώς κατά των δυσκολιών, ών λίαν ακανθώδης αποβαίνει η αφηρημένη μελέτη της καταγωγής και του βίου λαού μη σχόντος ιστορικούς οικείους όπως μεταβιβάσωσιν ημίν τον αστυκόν ή πολιτικόν οργανισμόν του και τας περιπετείας, αίτινες ηπέιλησαν την ύπαρξίν του χωρίς να δυνηθώσι να τον εξαλείψωσι.

Σκοπός ημών εστί να περιγράψωμεν τας εντυπώσεις άς εγκατέλεψαν ημίν τα έθη, τα έθιμα, η γλώσσα, τα ήθη και ο χαρακτήρ του αλβανικού λαού, και να παραλληλίσωμεν πάντα ταύτα προς τα των λαών των αρχαιοτάτων χρόνων. Άλλοι ικανότεροι ημών δυνηθήσονται ίσως να χρησιμοποιήσωσιν εν τη επιστήμη μετά πλείονος επιτυχίας τας παρατηρήσεις και τας λεπτομερείς εκθέσεις, αίτινες θέλουσιν είσθαι το αντικείμενον της ημετέρας ταύτης πραγματείας.

Ανατρέχοντες εις τους αρχαιοτάτους χρόνους ευρίσκομεν εν τοις μύθοις ότι λαοί διάφοροι ήλθον εκ της Ασίας αλληλοδιαδόχως εις την Ελλάδα και ότι ο αρχαιότερος και ο πολυπληθέστατος ίσως μεταξύ των λαών τούτων ήτον εκείνος ο λαός, όστις κατά την ιστορίαν και τας παραδόσεις είναι γνωστός υπό το όνομα Πελασγοί. [...]

2. Ανυπόγραφο σχόλιο, εφημ. *Η Φωνή της Αλβανίας Εφημερίς των αλβανικών δικαιωμάτων*, έτ. Α΄, αρ. 6, Αθήνα 3-11-1879, σ. 1-2:

«[...] Αλλ' όχι, οι Αλβανοί δεν θέλουν να εγκαταλείψωσι την γλώσσαν αυτών ούτε οι χριστιανοί ούτε οι μωαμεθανοί, ως δεν θέλουν επίσης να αρνηθώσι τον εθνισμόν των και την αδελφότητα, ήτις υπάρχει μεταξύ αυτών, αν και θρησκευτικά πεποιθήσεις τούς διαχωρίζωσι· διότι αυτά δη ταύτα, δηλ. ο εθνισμός και η γλώσσα τούς κάμνωσι να ήναι ενωμένοι και να σεμνύνωνται να λέγονται Αλβανοί, και όταν λείψωσι ταύτα πάντα παύει και ο αλβανισμός· διότι αν και άγραφος η γλώσσα των, έχει όμως ανδρικόν τι ύφος και σεμνόν και ευγενές παράστημα ως έφθειμεν ειπόντες· η δε εθνικότης των ανδραγαθήματα και ηρωισμόν. Θέλουν διά των γραμμάτων να αναπτύξωσιν αυτήν, ως και διά της αυτονομίας τον εθνισμόν των. Η ατομικότης αυτών, ή μάλλον ειπείν η φιλαντία των αυτή δεν τους αφήνει· η εγγραμμάτωσις των άλλων γλωσσών είναι ως το τρόπαιον του Μιλτιάδου το οποίον δεν τους αφήνει να κοιμώνται. Θέλουν αυτοί να κάμωσι ό,τι έκαμαν όλα τα έθνη προ αυτών. Και αν δεν έχουσι παρελθόν, διότι έχασαν την ευκαιρίαν να διαμνημονεύσωσιν αυτό, τουλάχιστον δεν θέλωσι να υστερηθούν και του πλεονεκτήματος ενός μέλλοντος όπως διαιωνίση αυτούς. Δεν θέλουν να 'ρεθῆ ποτε περί αυτών ότι ήσαν ανίκανοι να μορφώσωσι την γλώσσαν των και ότι απλώς είδον και απήλθον χωρίς να αφήσωσι ίχνος όπισθεν αυτών, και ούτω να χαθῆ διά παντός το μνημόσυνον αυτών. Τοιούτος έλλογος εγωϊσμός αποκαθίστησι παν άτομον καθώς και πάσαν εθνικότητα σεβαστήν και αξιοπρεπή.»

3. Ο γερμανός γεωγράφος Kiepert για τις Μελέτες του Βάσα Εφέντη στην *Εθνική Εφημερίδα του Βερολίνου*:

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/kiepert.pdf>

4. Σάμη-Βέη Φράσσαρη, *Η Αλβανία, τι ήτο, τι είνε και τι πρέπει να είνε; Σκέψεις προς απελευθέρωσιν της πατρίδος από τους περικυκλόντας αυτήν κινδύνους, μετενεχθείσα εκ του αλβανικού υπό του Γέροντος της Νεμέρτζκας, Σόφια 1907.*²

σ. 3-5 : «Η ΑΛΒΑΝΙΑ. Κεφάλαιον πρώτον ΤΙ ΗΤΟ Η ΑΛΒΑΝΙΑ;

I. Οι Πελασγοί

Αλβανίαν ονομάζουσι την χώραν ένθα οι Αλβανοί κατοικούσιν. Οι Αλβανοί είναι το αρχαιότερον εκ των εθνών της Ευρώπης. Φαίνεται, ότι ούτοι πρότερον όλων εκ του κέντρου της Ασίας ήλθον εις την Ευρώπης, και ότι ούτοι έφερον εις ταύτην την γνώσιν του οικοδομείν οικίας ως και την τέχνην του οργόνειν, σπείρειν και θερίζειν· ότι οι πρότερον αυτών εν Ευρώπη ευρισκόμενοι άνθρωποι ήσαν άγριοι και έζων ανά τα σπήλαια και δάση τρεφόμενοι με αγρίους καρπούς και κρέας κυνηγίου. Διά τούτο οι αρχαίοι ημών εκλήθησαν A r b e n e, την οποίαν λέξιν ημείς οι Τόσκιδες, κατά την συνήθειαν ημών του τρέπειν του υ εις ρ, εστρέψαμεν εις A r b e r e, όπως και την σήμερον αυτήν μεταχειριζόμεθα. Δηλαδή το έθνος τούτο το τόσον αρχαίον ονομάζετο έκτοτε A r b e n e ή A r b a n, ήγουν άνθρωποι εργαζόμενοι την γην,* σπείροντες και θερίζοντες. Την λέξιν ταύτην οι Ρωμαίοι μετέτρεψαν εις A l b a n και την χώραν τούτων εκάλεσαν Albania, όπως και μέχρι της σήμερον οι Ευρωπαίοι αυτήν καλούσιν. Οι μεταγενέστεροι Έλληνες ωνόμασαν ημάς Αρβανίτας, τρέψαντες το λ εις ρ, και εκ ταύτης της λέξεως των Ελλήνων οι Τούρκοι εσχημάτισαν την λέξιν A r n a u t, με την οποίαν και την σήμερον ημάς ονομάζουσιν. Αλλ' ημείς αυτοί με την λέξιν A r b e r e ονομάζομεν μόνον μίαν φυλήν του έθνους ημών, την οποίαν λέγομεν και Lar· ολόκληρον δε το έθνος έχει λάβει την ονομασίαν Gqirpetar, και ο τόπος ημών την ονομασίαν Gqirperí, λέξεις σχηματισθείσαι εκ της λέξεως sqipe σημαίνουσης α ε τ ό ν, όστις ήτο το ιερόν πτηνόν του Διός, όν ελάτρευον οι πρόγονοι ημών, και του οποίου την μορφήν είχαν και εις τας σημαίας. Αλλ' η λέξις αύτη φαίνεται να μην είνεπολύ αρχαία ή να μην ήτο γενική, καθόσον οι εκτός της Αλβανίας, εν Ιταλία, Ελλάδαδι και αλλαχού ζώντες ομογενείς αγνοούσιν αυτήν και A r b e r e εαυτούς καλούσι και την σήμερον.

Τους αρχαιότερους ημών προγόνους ο κόσμος καλεί Π ε λ α σ γ ο ύ ς, λέξις μείνασα από τους μεταγενεστέτους προγόνους ημών, οίτινες εκάλουν τους αρχαιότερους των Πλακ ή Πλεq. Όπως και αν έχη, το έθνος τούτο το τόσον αρχαίον και τόσον πολύτιμον διά την ιστορίαν ήτο πολυπληθές και ισχυρόν και διασπαρμένον καθ' όλην την Ανατολικήν Ευρώπην. Όλη η Βαλκανική Χερσόνησος και εκείθεν του Δουνάβεως η Ουγγαρία, Κροατία κτλ. και η Ελλάς και όλα τα δυτικά μέρη της Μικράς Ασίας, δηλαδή της Ανατολής ήσαν χώραι των Πελασγών, δηλονότι των αρχαίων Αλβανών. Μερικοί εκ τούτων των Πελασγών διαπεράσαντες την Αδριατικήν θάλασσαν κατώκησαν εις την Ιταλίαν. Οι Ετρούσκοι, οι Λατίνοι και άλλα έθνη της Ιταλίας ήσαν εκ της φυλής των Πελασγών. Βραδύτερον ήλθεν έν μικρόν έθνος καλούμενον Έλληνες ή Γραικοί και κατώκησαν εις την Ελλάδα, τας νήσους του Αιγαίου Πελάγους και τα πέριξ τούτου παράλια εκδιώξαν εκείθεν τους Πελασγούς ή μετά τούτων αναμιχθέν. Αλλά και οι εις τα μέρη ταύτα αποκατασταθέντες Έλληνες ήσαν εκ της αυτής φυλής, με τους Πελασγούς, όπως και οι Σλαύοι, Γερμανοί, οι Κέλτοι ή Γαλάται και άλλα έθνη ελθόντα εξ Ασίας, τα οποία όλα ομού ονομάζονται Αριανοί, και τα οποία αποτελούσι μίαν μεγάλην οικογένειαν περιλαμβάνουσαν και τους Πέρσας, τους Ινδούς και άλλα

² Υποστηρίζεται η πελασγική καταγωγή των αλβανών, θέση που είχε υποστηριχτεί παλαιότερα και από ευρωπαϊούς. Βλ. π.χ. για την ανακοίνωση στην Ακαδημία των Επιστημών του Βελοέβ, Οι Αλβανοί απόγονοι των Πελασγών, *Σαββατιαία Επιθεώρησις Α'*, αρ. 35(5/ 17-8-1878), 560.

* Η αλβανική λέξις a r e, συγγενής της αρχαίας ελληνικής άρουρα, σημαίνει αγρόν, και επομένως A r b e n e σημαίνει τους αγρούς καλλιεργούντας.

έθνη της Ασίας. Αλλ' εξ όλων πλησιέστεροι προς ημάς είναι οι Λατίνοι, και διά τούτο η γλώσσα ημών ομοιάζει πολύ με την Λατινικήν και με τας γλώσσας τας γεννηθείσας εξ αυτής οία είναι η Ιταλική, η Γαλλική κτλ.

Οι Πελασγοί είχαν μίαν θρησκείαν ωραίαν και ποιητικήν. Επίστευον εις όλα τα φαινόμενα της φύσεως και τα ουράνια σώματα· ελάτρευον τον ήλιον, την σελήνην, τους μεγάλους αστέρας, τον ουρανόν, τα νέφη, την θάλασσαν και άλλα. [...]

Οι Πελασγοί, κατά άς κατώκουν χώρας, διηρούντο εις πολλάς φυλάς ή γένη, εκ των οποίων αι μεγαλύτεραι και γνωστότεραι ήσαν οι Ιλλυριοί (te-lirete, ή te-Dlirete: οι ελεύθεροι), οι Μακεδόνες, οι Θράκες (te-tragte: οι χονδροί), οι Φρύγες και άλλοι. Εκ τούτων οι Ιλλυριοί κατώκουν εις την Αλβανίαν και τας προς βορράν αυτής χώρας, αίτινες την σήμερον ονομάζονται Βουνία, Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιον, Κροατία, Δαλλματία κτλ. μέχρι του μυχού της Αδριατικής και πέραν του Σαύου· [...](σ. 3-7).

V. Ο σκοπός των Αλβανών

Ο μόνος σκοπός των Αλβανών είναι να φυλάττωσι την Αλβανίαν ίνα μη διαμοιρασθή υπό των εχθρών, να φυλάττωσι την γλώσσαν και εθνικότητά των, ν' ανθίστανται εναντίον των ραδιουργιών των εχθρών των, και να εμποδίζωσι την διάδωσιν των γλωσσών και φρονημάτων των τε Ελλήνων και Σλαύων, οίτινες κατασκάπτουσι τα θεμέλια και εκριζόνουσι τας ρίζας της Αλβανίας και του αλβανισμού. (σ. 83)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ (σ.118)

Αλβανός είναι πας γεγεννημένος παρά γονέων αλβανών και ομιλών την αλβανικήν, αλλ' αληθής Αλβανός είναι ο έχων νουν και καρδίαν αλβανικήν. Ούτοι οι αληθείς Αλβανοί είναι αληθώς και πραγματικώς Αλβανοί. Θέλουσι την γλώσσαν και εθνικότητά των και αγωνίζονται διά την πρόοδον της πατρίδος. (σ. 120) [...]

5. Ιωάννης Καστριώτης Σκεντέρμπεη

<http://int.search.myway.com/search/AJimage.jhtml?&searchfor=skanderbeg+tirana+central+square&p2>

«ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Θείον κυκλώσας εν φρεσί χορόν ανδρών ηρώων,
Τον θούριον Σκενδέρμπεην προτίθεμαι να ψάλλω,
Όστις ολίγους οδηγών πολεμιστάς γενναίους,
Κατέθραυσεν Αγαρηνών απλέτους μυριάδας.
Έβαψε μ' αίματα αυτών την γην της Αλβανίας,
Ανύψωσε ταπεινώθεν των ευσεβών το κέρας.
Ετίμησε τον Ιησού την πίστιν την αγίαν,
Και εξιλέωσε σκιάν πατρός μεμψιμοιρούσαν,
Ήτις πολλάκις εις αυτόν παράστατο κατ' όναρ,
Φάσμα ωχρόν και κατηφές, και τρεις υιούς εθρήνει,
Τρεις νεανίσκους, θύματα φαρμάκου δολοφόνου,
Και έκλαιε, και έκλαιε, κ' εκδίκησιν εξήτει.
Πολλά μεν και θεσπέσια τα άθλ' αυτού κηρύττει
Η δικαιοστάθμος Κλειώ· εγώ θα ψάλλω μόνον
Πως ήσχυνε τον Μπαλαμπάν σατράπην μαιφόνον.
Μούσα, ηρώων αιοιδέ, μελίφθογγε παρθένε,
εάν οι πύρινοι οι σοι κατέφαγον με πόθοι,
και έφυγεν ο νήδυμος τα βλέφαρά μου ο ύπνος,
και συνετάκη μου η σαρξ επάνω των οστέων,
αν της μορφής μου η χροιά ως άνθος εμαράνθη
και εγενόμην ως σκιά ή φάσμα νυκτιπλάνον,
αν χάριν συ ελάκτισα την δόξαν και τα πλούτη
και βαθυκτήμονα μνηστήν κατέλιπων ασμένως

την γόητα πανάκειαν πολύφερνον παρθένον.
αν πλάνης και ανέστιος εις αιικήτους τόπους
περιπλανώμαι μετά σου, μισών την κοινωνίαν,
μόνην εις έρημον ποθών ν' ακούω την φωνήν σου,
εάν προς την μαρμαρυγή της θεϊκής μορφής σου

των ατενών ομμάτων μου η όρασις εβλάβη,
τώρα απόδος δέσποινα, της όσης μου λατρείας
τον πολυπόθητον μιστόν, και οδηγός γενού μοι,
ότι βαρύν ανέλαβον και χαλεπόν αγώνα
να ψάλλω άνδρα μάκαρα, ού άφθαρτον το κλέος,
ούτινος μόνον τ' όνομα κλονεί τον Ελικώνα,
ον πλείστοι εκελάδησαν εν πόλεσι και κόμαις
λάτρεις Μουσών καλλιπεείς και ζώντα και θανόντα,
ότι πολλάκις προς το πυρ αγρίων ολμοβόλων
ώρμησεν όμοιος με πυρ, κρατών το ξίφος μόνον, ...

Δεύτερος η και εικοστός ενιαυτός, αφ' ότου
Ο θούριος Σκενδέρμπεης υπεκφυγών τους δόλους
Του Αμουράτ, εισήλασεν εις Κρούην εν θριάμβω,
Ανέβη εν αλαλαγμοίς τον θρόνον τον πατρών,
Συνέλεξε περί αυτόν των Αλβανών τους παίδας,
Μετέβαλε τα άροτρα εις όργανα θανάτου,
Εδίδαξε τους γεωργούς του Άρεως τα έργα,

Και εκ της γης των Αλβανών εξήλασε τους Τούρκους:[...]».²

²Grigor St. Pârlichev, *Skenderbej*, Uvod, prevod i objasnitelni beležki ot Hr. Kodov, Bâlgarska Akademija na Naukite, Sofija 1969, β' έκδ., 21-2. Βλ. και Pârlichev Grigor St. (1830-1893), *Αυτοβιογραφία*, μτφρ. Α. Π. Ανδρέου, Μ. Σουλιώτης, Μαύρη λίστα, Αθήνα 2000.

ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

«[...] Επομένως τα μένοντα αργυρά ρούβλια 2500 τα αφιερώνω προς όφελος της πατρικής Βουλγαρικής Ιστορίας, παρακαλώντας στενώς τους κυρίους επιτρόπους να προβάλλωσι τω Νικολάω Βασιλείου Σαβέλιεβ να την συγγράψη εντελή και λεπτομερώς με ιστορικές αναφορές και σημειώσεις, [...]».

Η Διαθήκη του Βασιλείου Ευσταθίου υιού Απρίλλοβ, εν Οδησώ, 1849

1. Marin Drinov, Ανοιχτή επιστολή στους Βουλγάρους διανοούμενους, βουλγαρική εφημερίδα *Narodnost* (=Εθνικότητα) Βουκουρέστι 4-12-1868

«[...] Ότι οι Βούλγαροι είναι άνθρωποι του πνεύματος και φίλεργοι, προικισμένοι με λαμπρές διανοητικές ικανότητες και με ωραία εθνικά προσόντα, ότι μ' αυτές τους τις ιδιότητες ξεπερνούν τα υπόλοιπα έθνη της Βαλκανικής χερσονήσου, όπως τα ξεπερνούν και αριθμητικά, αυτό είναι ήδη μια καταφανής αλήθεια για κάθε μη προκατειλημμένο μυαλό.

Πάμπολλοι ευρωπαίοι περιηγητές, οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να γνωρίσουν καλά αυτά τα πνευματικά προσόντα των Βουλγάρων, προβλέπουν λαμπρό μέλλον για το Βουλγαρικό έθνος.

Για μένα, όπως και για κάθε Βούλγαρο, είναι ευχάριστο να διαβάζω ή να μαθαίνω παρόμοιες προβλέψεις, αλλά, για να πω την αλήθεια, δεν τους δίνω ακόμα μεγάλη πίστη.

Για να μπορέσει κάποιο έθνος, όπως είναι τώρα το δικό μας, να προσδοκά ένδοξο μέλλον, δεν αρκεί μόνο να διαθέτει μεγάλες ικανότητες στην επιστήμη, τη βιοτεχνία, το εμπόριο κ.λπ.. Απαιτείται επιπλέον να έχει σε ικανοποιητικό επίπεδο εκείνες τις ηθικές δυνάμεις στις οποίες στηρίζεται κάθε εθνικότητα και οι οποίες αποτελούν τη μεγαλύτερη δύναμη προόδου κάθε εθνικής ανάπτυξης και άνθισης. Ενωώ τα γενικά εθνικά και ηθικά ενδιαφέροντα, από τα οποία τα σημαντικότερα είναι: η **γλώσσα**, η **πίστη**, η **εθνική εκπαίδευση**, η **λογοτεχνία** και η **κοινωνική συνείδηση**.

Όσο μια εθνικότητα περιφρονεί τις ηθικές αυτές δυνάμεις, δεν τις εκτιμά, δεν τους δίνει τη δυνατότητα να αναπτυχθούν και να σταθεροποιηθούν, δεν μπορεί, σε όσο υψηλό πνευματικό επίπεδο κι αν βρίσκεται και όσο προικισμένη κι αν είναι, να προσδοκά ένδοξο και σταθερό μέλλον. Αλλά πως έχουν αυτές οι ηθικές δυνάμεις, αυτές οι εθνικές βάσεις σε μας; Ας τις εξετάσουμε όλες μία προς μία.

Η γλώσσα είναι η πρώτη ηθική δύναμη, η οποία ενώνει χιλιάδες ανθρώπους σε ένα ηθικό σώμα, σε ένα έθνος. Από το βαθμό τελειότητας της γλώσσας, από τη στερεότητα και την καθαρότητά της εξαρτάται καταρχήν η πνευματική ισχύς ενός έθνους και η στενή ενότητα ανάμεσα στα διασκορπισμένα του τμήματα, ενότητα η οποία προφυλάσσει αυτά τα μέρη από τη συγχώνευση με άλλα έθνη. Η δική μας γλώσσα βρίσκεται μέχρι τώρα στη φυσική της κατάσταση. Όχι μόνο δεν νοιαζόμαστε για την τελειοποίησή της, αλλά και δεν

σκεφτόμαστε να τη μελετάμε. Ακόμα δεν συντάξαμε ένα λεξικό ούτε πάλι ασχολείται κανείς με τη συγγραφή μιας γραμματικής.

Η θρησκεία είναι μια από αυτές τις κινητήριες δυνάμεις στην πνευματική ζωή της ανθρωπότητας. Για ένα έθνος, το οποίο βρίσκεται σε τέτοιο επίπεδο ηθικής και πνευματικής ανάπτυξης, όπως είναι το δικό μας, η θρησκεία είναι η πρώτη και κύρια πολιτιστική δύναμη. Αλλά σε ποια κατάσταση βρίσκεται η δική μας θρησκεία; Οι Φαναριώτες με τη βαρβαρική τους αμάθεια και τη βρωμερή ανηθικότητά τους δηλητηρίασαν αυτή την ιερή δύναμη του έθνους μας. Εμείς ξεσηκωθήκαμε εναντίον τους και τους απομακρύναμε. Αλλά εδώ σταμάτησε η δράση μας. Σκεφτήκαμε να χτυπήσουμε και τις ανηθικότητες τους ενάντια στην εκκλησιαστική μας αξιοπρέπεια; Όχι! Αναδείξαμε τους δικούς μας άξιους πνευματικούς ποιμένες; Όχι! Περιμένουμε από την Τουρκική Κυβέρνηση να μας δώσει κάποτε το δικαίωμα και τότε να τους επιλέξουμε. [...] Κάποιοι από μας πάλι ούτε αυτό το ζητούν, δεν θέλουν ούτε να γνωρίζουν για το Εκκλησιαστικό Ζήτημα, καθώς συγκρίνουν το Βουλγαρικό έθνος με τα άλλα πολιτισμένα έθνη, για τα οποία η θρησκεία το 19^ο αιώνα είναι τάχα μια ολότελα μάταιη υπόθεση.³

Μας αρέσει να παινευόμαστε για την **εθνική εκπαίδευσή** μας, μια και λέμε ότι πριν από 30-40 χρόνια οι Βούλγαροι δεν είχαν ούτε ένα σχολείο, αλλά τώρα πια σπάνια βρίσκουμε κάποιο βουλγαρικό χωριό που να μην έχει σχολείο. Αυτό είναι πράγματι αξιέπαινο. Αυτός όμως ο έπαινος ανήκει όχι σ' εμάς αλλά στους πατεράδες μας. Αυτοί φρόντισαν για την εθνική εκπαίδευση και έκτισαν σχολεία, στα οποία η βουλγαρική νεολαία άρχισε να διδάσκεται στη μητρική της γλώσσα: αλλά μόνο να διαβάζει και να γράφει και τίποτα παραπάνω. Περισσότερα δεν μπορούσε να περιμένει κανείς από τους προγόνους μας. Συνεχίσαμε εμείς την πρωτοβουλία τους με τον ίδιο ζήλο; Ελάχιστα! Όσο και να καταβάλλουν προσπάθειες κάποιοι άξιοι δάσκαλοι να αναπτύξουν τα σχολεία μας, παραμένουν ακόμα και σήμερα πρωτοβάθμια σχολεία, διδάσκουν μόνο ανάγνωση και γραφή και δεν δίνουν κάποια μόρφωση στη νεολαία μας. Μπορεί ωστόσο κάποιος να με αντικρούσει, υποδεικνύοντάς μου κάποια βουλγαρικά σχολεία στα οποία διδάσκονται επιστήμες. Εγώ θα του ζητήσω τότε να μιλήσει με κάποιο συμπατριώτη του, ο οποίος διδάχτηκε και είχε την ευτυχία να τελειώσει την εκπαίδευσή του και σε κάποιο ευρωπαϊκό ίδρυμα. Θα υποστηρίξει τότε τα λόγια μου και θα τους εξηγήσει τι πράγμα είναι αυτές οι βουλγαρικές επιστήμες.

Η **λογοτεχνία** εξευγενίζει τον άνθρωπο και τον εξυψώνει. Σ' αυτή, όπως μέσα σε ένα καθρέφτη, αντανακλώνται όλα τα ηθικά μειονεκτήματα ενός έθνους, το οποίο μόνο όταν τα βλέπει, αρχίζει να σκέφτεται τρόπο να καθαρίσει το πρόσωπό του από αυτά. Από την άλλη πλευρά η λογοτεχνία, όταν εκφράζει αγνά και φωτεινά ιδεώδη, κινητοποιεί τον άνθρωπο ώστε να παλέψει γι' αυτά με καθαρή και αγνή δράση. Αλλά εμείς ως τώρα δεν έχουμε λογοτεχνία.

³ Εννοεί εδώ την ομάδα των ριζοσπαστών, με σπουδαιότερο το γιατρό Stojan Čomakov, μαθητή του Θεόφιλου Καΐρη στην Άνδρο, κ.ά., οι οποίοι έδιναν προτεραιότητα στην απελευθέρωση των Βουλγάρων και την άμεση κρατική τους οργάνωση.

Οι Βούλγαροι κατά καιρούς κατέβαλαν και καταβάλλουν προσπάθειες εθνικού χαρακτήρα. Πολλά παραδείγματα δείχνουν ότι παρόμοιες βουλγαρικές πρωτοβουλίες είτε αποτυγχάνουν ήδη από το ξεκίνημά τους είτε πάλι αντί για ωφέλεια πολλές φορές έφερναν ζημιά στο έθνος μας. Η κύρια αιτία αυτού του φαινομένου είναι ότι στους Βούλγαρους δεν υπάρχει ακόμα αυτή η ηθική δύναμη που λέγεται **κοινωνική συνείδηση** και η οποία αποτελεί την πιο σταθερή εγγύηση για την επιτυχία κάθε συλλογικής υπόθεσης. Χωρίς αυτή ούτε μπορεί κανείς να διακρίνει το πραγματικό εθνικό όφελος ούτε πάλι μπορεί να καρποφορήσει οποιαδήποτε ωφέλιμη παν-εθνική προσπάθεια. [...]

Αυτή τη στιγμή ανάμεσα στους συμπατριώτες μας υπάρχουν ελάχιστοι που φροντίζουν μόνο και μόνο για τη διατροφή τους, όπως τα ζώα που η φύση τα έπλασε επιρρεπή και υποταγμένα στις φυσικές τους ανάγκες. Περισσότεροι είναι αυτοί που καταλαβαίνουν πολύ καλά ότι ο άνθρωπος δεν ζει σ' αυτό τον κόσμο μονάχα για τον εαυτό του αλλά, όντας λογικό και ηθικό ον, πρέπει να νοιάζεται για το γενικό συμφέρον και πρώτα-πρώτα για το καλό τους έθνους του. Νομίζω ότι μ' αυτή την ευγενή συνείδηση και πνευματική και ηθική υπεροχή των Βουλγάρων δεν είναι δύσκολο πράγμα να μπουν σε μια σωστή κατεύθυνση και σε μας αυτές οι ηθικές δυνάμεις ή, για να το πω καλύτερα, αυτά τα εθνικά στηρίγματα. Δεν είναι πράγματι δύσκολο· αλλά για κάτι τέτοιο απαιτείται γενική και συστηματική δράση, την οποία μπορούν να ξεκινήσουν μόνο οι κάπως μορφωμένοι συμπατριώτες μας τους οποίους, δόξα τω θεώ, διαθέτουμε εδώ κι εκεί κατά χιλιάδες.

Να γιατί απευθύνομαι σ' αυτούς, για να επιστήσω την προσοχή τους σ' αυτές τις βαθιές πληγές του έθνους μας. Σκέφτομαι δηλαδή ότι θα έφερναν τη μεγαλύτερη γι' αυτή τη στιγμή ωφέλεια στο έθνος μας, αν αναλάμβαναν αυτή την υπόθεση. [...]

Και τα γεγονότα που από χρόνο σε χρόνο αναμένονται στη Βαλκανική χερσόνησο κι από τα οποία το έθνος μας περιμένει μεγάλη πολιτική λάμψη και σ' αυτά θα διαψευστεί, αν εξακολουθούμε να περιφρονούμε τη **γλώσσα** μας, την **πίστη** μας, την **εθνική μας εκπαίδευση**, αν δεν φροντίσουμε να δημιουργήσουμε **λογοτεχνία** και **κοινωνική συνείδηση**.».

2. [Π. Ρ. Σλαβέικωφ], *Η το Βουλγαρικό Ζήτημα αφορά επιστολή των Βουλγάρων αρχιερέων προς τας ορθοδόξους Εκκλησίας, μετά των επισυνημμένων εγγράφων, Τύποις της "Μακεδονίας", εν Κωνσταντινουπόλει 1869*

«Μακαριώτατε, Θειώτατε, Αγιώτατε και Σοφώτατε ημίν Πάτερ και Δέσποτα!

Ουχί μετά κομπορρημοσύνης, αλλ' εν Ευαγγελική απλότητι και ταπεινή τη καρδία εμφανιζόμεθα ενώπιον της Υμετέρας Θεοφρουρήτου και Σεπτοτάτης ημίν Μακαριότητος, ως διεπούσης ευκλεώς και θεαρέστως μίαν των εν τη Οικουμένη Θεοσηρίκτων Αυτοκεφάλων Ορθοδόξων του Χριστού Εκκλησιών, ίνα αναγγείλωμεν Αυτή την αλγεινήν κατάστασιν των εκκλησιαστικών πραγμάτων του Ορθοδόξου Βουλγαρικού Έθνους· αυτού του Έθνους, όπερ από χιλίων δήπου ετών ενστερνισάμενον μετ' ενδομύχου αφοσιώσεως την προσηγορίαν του Θεανθρώπου Σωτήρος Χριστού, κατέστη καρποφόρον μέλος της επί γης αυτού Εκκλησίας. Η εκκλησιαστική κατάστασις του έθνους ημών είναι δεινή και αξιοδάκρυτος· το δε κακόν δεν είναι πρόσφατον, αλλά και εκατονταετηρίδος ατερμονέστερον, εξ ου το έθνος τερηδονιζόμενον δηλητηριάζεται καιρίως κατά τα ιερώτατα αισθήματα της χριστιανικής Πίστεως και της εθνικής συνειδήσεως. Το δεινόν είναι μέγα· θεραπεία δε ουδαμού! Ναι! το δεινόν κατέστη τοσούτω αφόρητον, ώστε εκ ποδών ποιείται, οίμοι! την τε πίστιν και αγάπην. Τι δε προσεπιλαλήσωμεν; Η μεν γλώσσα ημών δεσμεύεται, η δε διάνοια ιλιγγία, προκειμένου να ελέγξωμεν Σύστημα διέπον ένα περιφανή και περίβλεπτον θρόνον, από του οποίου επί των ευκλεών χρόνων τού παρελθόντος διεπυρσεύθη το φως του Χριστού επί το ημέτερον Έθνος, και παρά του οποίου αι εν τοις εσχάτοις καιροίς εξουθενημένα, φευ! Βουλγαρικάί Επαρχίαι ανεδείχθησαν, και δίκην νεοφύτων υψικόμου και μελισταγούς δένδρου μετεφυτεύθησαν. **(σ. 3)**

[...] Το φως τοίνυν της αληθείας επιφαύσαν τέλος και τοις του ημετέρου Έθνους προγόνοις, και τούτων ήδη διέ'ρ'ρηξε και διασκέδασε την ψυχικήν σκοτόμαιναν. Δυάς αγίων ανδρών, αόκνων εργατών του αμπελώνος του Χριστού, ανήγγειλεν αυτώ διά ζώσης φωνής και γλώσσης την Γέννησιν, την ουράνιον και ζωογόνον Διδασκαλίαν, την Σταύρωσιν, τον Θάνατον και την Ανάστασιν του Σωτήρος. Η θεσπεσία αύτη Ξυνωρίς Κύριλλός τε και Μεθόδιος, Απόστολοι και Φωστήρες τού τε Βουλγαρικού και τοσούτων άλλων εθνών, πλήρεις της κατά Χριστόν χάριτος και Σοφίας, εμπεδώσαντες το εαυτών θεόσοφον κήρυγμα, παρέδωκαν τω ημετέρω Έθνει την Αγίαν Γραφήν μεθρημηνευμένην εις την ιδίαν αυτού γλώσσαν. **(σ. 5)**

[...] Τοιαύται άρα ήσαν αι ανεξάρτητοι Εκκλησίαι της Αχρίδος, της Πρεσλάβας, και βραδύτερον του Τουρνόβου και του Πεκίου [=Ρεε], συστηθείσαι η μία μετά την άλλην προς ένα και τον αυτόν σκοπόν, ήτοι προς διάδοσιν και στερέωσιν της χριστιανικής Πίστεως. Οι διαπρύσιοι αδελφοί Κύριλλος και Μεθόδιος τους προ αυτών εργατάς του αμπελώνος του Χριστού πάντα επί ζήλω Ευαγγελικό υπερακοντίσαντες, μετά μείζονός τε καρποφορίας και πανταχού των Κλιμάτων εκείνων τω αρότρω του ενθέου κηρύγματος την ευσέβειαν γεωσπορήσαντες, την τε πνευματικήν αυτών άρουραν τω ιδρώτι των

αυταπαρνήτων μόχθων δαυιλώς καταρδεύσαντες, εκληροδότησαν ταις Εκκλησίαις ταύταις την ιεράν αυτών μνήμην και εύκλειαν εις αιώνα τον άπαντα αναφαίρετον την δε προς τον χριστιανισμόν χειραγωγόν Σλαβωνικήν γλώσσαν αίδιον μάρτυρα εγκατέστησαν, και ακοίμητον περί αυτάς φρουρόν κατά πάσης ενδεχομένης εξωτερικής επηρείας.

Αλλά που νυν αι Ανεξάρτητοι αύται Ιεραρχίαι και οι Θρόνοι; Που η περίπτυστος Αρχιεπισκοπή Αχρίδος, ήτις από του στ΄ ήδη αιώνος συστηθείσα Αυτοκέφαλος προς δόξαν και φωτισμόν των εν τω Θέματι εκείνω Ορθοδόξων Επαρχιών μετά τον μέγα εκείνον αποστολικόν αγώνα των Κυρίλλων και Μεθοδίων παραυτίκα απέβη πυρσός τηλαυγής και μελίρρυτος πηγή τής εν Χριστώ εκπαιδεύσεως του Βουλγαρικού Έθνους; Πού δε το προ επτά αιώνων υπό του Αγιοτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανού διά συνοδικού Τόμου ανακηρυχθέν Πατριαρχείον Τουρνόβου,⁴ ούτινος τον Θρόνον κατηγλαΐσαν τοσούτοι Θεσπέσιοι άνδρες, της ευσεβείας Ζηλωταί και δίκαιοι; Πού δε του Πεκίου η Αρχιεπισκοπή εκείνη, η επί τοσούτων αιώνων εν τη Άνω Ιλλυρία χρηματίσασα φύλαξ και πρόμαχος της Ορθοδοξίας κατά των επιδρομών του Παπισμού; Φευ! Σήμερον εκλείπουσι! Το δρέπανον της αδικίας και φιλαρχίας προ πολλού τας προνομίας αυτών απεθέρισε· τα δε ονόματα αυτών διαγραφέντα και απ' αυτού του Ιερού Τεύχους της Διαθήκης «ήν διέθεντο οι πατέρες», εξωστρακίσθησαν «ώστε μη υπάρχουν αυτά.» Οι δε διάδοχοι του αιτίου της μεγάλης ταύτης αδικίας αντί του επιχύσαι «**έ λ α ι ο ν και ο ί ν ο ν επί τ ω ν τ ρ α υ μ ά τ ω ν**» των επιθανατίων μεν λογιζομένων τούτων Εκκλησιών, επιζωσών δε, χάριτι Θεού! (σ. 6-7)

[...] Προς δι' ικανοποίησιν δήθεν των απαιτήσεων του ημετέρου Έθνους η Μεγ. Εκκλησία αναγκασθείσα εξέδωκε παραχωρήσεις τινάς εν πεντεκαίδεκα Άρθροις λίαν πεφωτισμένας· ‘ασπερ και ωνόμασε «ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΤΟΙΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙΣ». Λέγουσι δε κεφαλαιωδώς τα εν λόγω Άρθρα «Εις τας καθαρώς **Β ο υ λ γ α ρ ι κ ά ς** Επαρχίας να διορίζονται **Β ο ύ λ γ α ρ ο ι Α ρ χ ι ε ρ ε ί ς**, ή ειδότες την **Β ο υ λ γ α ρ ι κ ή ν** γλώσσαν· Και εν τη περί τον Πατριάρχην Ιερά Συνόδω παραχωρείται να παρακάθηνται ως Συνοδικά Μέλη δύω των **Β ο υ λ γ α ρ ι κ ώ ν Ε π α ρ χ ι ώ ν** Μητροπολίται, ως και μέχρι τούδε» (**ο υ δέ πο τε υπήρξαν!**). Και τοι δε αρνουμένη η Μεγάλη Εκκλησία την ιστορικήν ύπαρξιν της ανεξαρτήτου Βουλγαρικής ιεραρχίας, καθ' άδη διετείνετο, εφ' ώ ουδέ διάκρισιν ποιείται μεταξύ Γραικών και Βουλγάρων, αλλ' εκ της αποφάνσεως των εν λόγω **Π α ρ α χ ω ρ ή σ ε ω ν** καταδείκνυται αυτή καθ' εαυτής αντιπίπτουσα· και αυτή εαυτήν διορθούσα, αριδήλως αναγνωρίζει εν τη Εκκλησία του Χριστού «**α ρ χ ή ν Ε θ ν ι κ ο τ ή τ ω ν**».

Αι παραχωρήσεις αύται ουδόλως ικανοποιούσαι τας νομίμους απαιτήσεις του Έθνους, επικυρωθείσαι μέντοι και δι' Υψηλού Ορισμού, και κοινοποιηθείσαι καθ' άπάσας τας Βουλγαρικής Επαρχίας, ελύπησεν τα μέγιστα σύμπαν το Έθνος, το νηπίου δίκην μυκτηριζόμενον, διαχλευαζόμενον, και αποσκυβαλιζόμενον υπό της Μητρός αυτού Εκκλησίας. Διό και εκλεζάμενον εικοσιοκτώ Αντιπροσώπους εκ διαφόρων Βουλγαρικών

⁴ Vasilka Târkova Zaimova, Entre Ochrid et Tîrnovo: Problèmes d'eglise après 971, *Βυζάντιο και Βούλγαροι (1081-1115)*, επιμ. έκδοσης Κ. Νικολάου, Κ. Τσικάκης, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών /Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, 25-37.

Επαρχιών, απέστειλεν αυτούς ενταύθα περί τον Μάρτιον του 1861 μετά πληρεξουσιότητος και εγγράφου εντολής, όπως διεκδικήσωσιν ένθα δει, εντός του νομίμου και του δικαίου, τα σφετερισθέντα Εκκλησιαστικά Εθνικά αυτού δικαιώματα (σ. 15-16)

[...] Ο νέος πατριάρχης Γρηγόριος εκ προοιμίων έδειξε προθυμίαν τινά του να θέση τέρμα εις το πολυχρόνιον τούτο Ζήτημα. Πάσαι δε αι προσπάθειαι της Αυτού Παναγιότητος έτεινον εις τον σχηματισμόν ημιανεξαρτήτου τινός Εκκλησιαστικής Διοικήσεως υπό το όνομα «**Εξ αρχία του Βουλγαρικού Θέματος**», συναπαρτιστέας με εκ μόνων των Υπεραιμίων Βουλγαρικών Επαρχιών, περιλαμβανούσης δε μόλις το Τριτημόριον του όλου Έθνους, και τούτου ένεκα ανεπαρκούς των πόθων και των ευχών αυτού. Το σχέδιον τοίνυν τούτο, το λύνον εν μέρει και ανεπαρκώς το ημέτερον Ζήτημα, έφθημεν ειπείν, επ' ωφελεία δώδεκα μόνον Επαρχιών, αποκλείον δε το επίλοιπον μέρος ήτοι Βιτώλια, Αχρίδα, Σκόπια, Φιλιππούπολιν, κ.τ.λ. όθεν μάλιστα ήρξατο και υπεβαστάχθη το Ζήτημα τούτο, έμελλεν αφ' εαυτού να καταρρεύση. (σ. 19)

[...] Διό δη διαβιβάζοντες και προς την Υμετέραν Σεπτοτάτην ημίν Κορυφήν την εν τω παρόντι υπ' Αριθ. Ε' επισυνημμένην ημετέραν «**Αναιρετικήν εν τύποις απάντησιν προς την Πατριαρχικήν ανασκευήν των άνω ρηθέντων Σχεδίων**», αναγγέλομεν ότι ταύτην και προς την Σ. ημών Κυβέρνησιν προεδώκαμεν.

Πεποίθαμεν δ' αδιστακτως, ότι η μητρώα αμερόληπτος φωνή της καθόλου Ορθοδόξου Εκκλησίας την από τοσούτου χρόνου δεινώς το ημέτερον Έθνος καταθλίβουσαν αδικίαν διασκεδάσει δίκην ομίχλης απέναντι των ακτίνων του ηλίου της τηλαυγούς Αυτής δικαιοσύνης. Το δε Βουλγαρικό Έθνος και ο Κλήρος κεχηνότι τω στόματι, ασκαρδαμυκτεί και μετ' αγαλλιάσεως προσδοκώσι την επιδαψίλευσιν των αγίων ευχών και ευλογιών τής Καθόλου Ορθοδόξου Εκκλησίας εν τη ευσήμω εκείνη ημέρα της επί ανακαινίσει και παλιγγενεσία επισήμου καθιερώσεως της αρχαίας Εθνικής και Κανονικής ημών Εκκλησίας.[...]

Εν τούτοις εξαιτούμενοι τα μεν έτη της Υμ. Σεβ. ημίν Κορυφής άνωθεν πλείστα, υγιή και πανόλβια, τας δε Θεοπροσδέκτους ευχάς και ευλογίας αρωγούς και σωτηρίους ημίν τε αυτοίς και τω φιλοχρίστω Βουλγαρικό Λαώ, διατελούμεν

Της Υμετέρας Θειοτάτης, Αγιωτάτης και Σοφωτάτης ημίν Μακαριότητος

Την 25 Φεβρουαρίου 1869

Εν Κωνσταντινουπόλει

Τέκνα εν Κυρίω πειθήνια

+ ο Λοφτσού Ιλαρίων

+ ο Φιλιππουπόλεως Πανάρετος

+ ο Φιλιππουπόλεως Παΐσιος

+ ο Σοφίας Δωρόθεος

+ ο Βιδύνης Άνθιμος

+ ο Μακαριουπόλεως Ιλαρίων. » **(σ. 21-2)**

**3.Προκήρυξις του αυτοκράτορος [της Ρωσίας] Αλεξάνδρου προς τους Βουλγάρους,
21-6-1877:**

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/alexander.pdf>

4. [Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος], *Messenger d'Athènes* αρ. φύλλου 17(Αθήνα 20 Απρ. / 2 Μαΐου 1884)

«Από πολλών μηνών οι Βούλγαροι ητοιμάζοντο να εορτάσουν την χιλιετηρίδα του θανάτου του Αγίου Μεθοδίου την 6/ 13 Απριλίου 1884. Εν τη ιστορία τ' όνομα του Αγίου Μεθοδίου ευρίσκεται αχωρίστως συνδεδεμένον με το του αδελφού του Αγίου Κυρίλλου. Υπάρχουν δέ τινες, οι οποίοι θεωρούσιν ότι ο δεύτερος προσέφερεν εις το έργον της διαδόσεως του Χριστιανισμού υπηρεσίας απείρως ανωτέρας των του Αγίου Μεθοδίου. Αλλ' ο Άγιος Κύριλλος έσφαλεν αποθνήσκων δέκα έξ έτη προ του αδελφού του, τω 869, ούτως ώστε η χιλιετηρίς αυτού να ήρμοζεν όπως εορτασθή τω 1869, εις εποχήν καθ' ήν αι απαιτήσεις των Βουλγάρων δεν είχαν ακόμη λάβει την έκτακτον ανάπτυξιν, ήτις ενεφυσήθη εις αυτούς υπό της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου [1878]. Αφού λοιπόν είχαν αφήσει να διαφύγη αυτών η πρώτη αύτη ευκαιρία προσθήκης νέου επιχειρήματος εις την πολιτικήν αυτών προπαγάνδαν εν Μακεδονία, επελήφθησαν μετά ακόμη ισχυροτέρου μένους του προσχήματος της χιλιετηρίδος του Αγίου Μεθοδίου ίνα φθάσωσιν εις τον αυτόν σκοπόν.

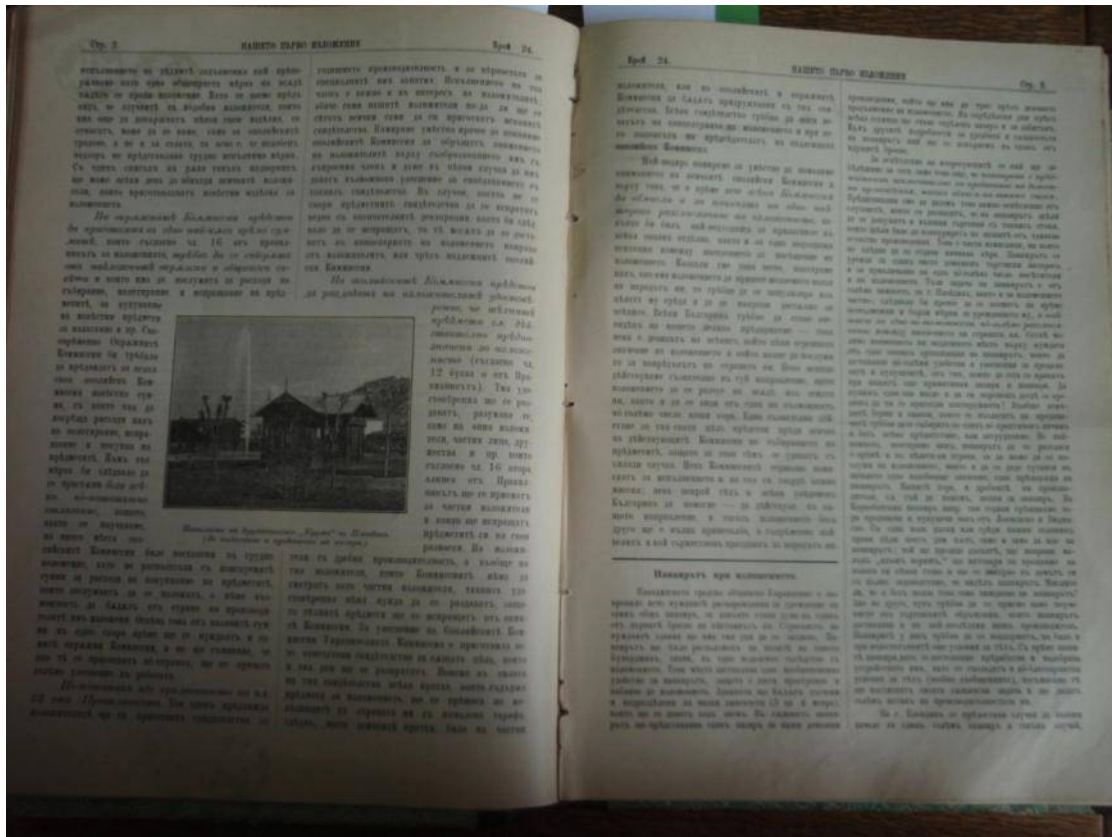
Εάν οι Βούλγαροι, κατ' απομίμησιν των άλλων Σλαύων, είχαν περιορισθή να τιμήσωσιν την μνήμην των δύο ανδρών, οίτινες τόσα έπραξαν, όπως εξαγάγωσιν την ιδίαν εκείνων φυλήν εκ της πρωτογενούς καταστάσεως, όπου ελίμναζε (κατά την επιτυχή έκφρασιν ωρισμένου [δημοσιογραφικού] οργάνου αυτών των ιδίων, της «Φωνής της Μακεδονίας» της 10/ 22 Απριλίου ενεστώτος έτους) ουδείς θα είχε ν' αντείπη το παραμικρόν. Αλλά επεζήτησαν να μεταμφιέσουν τους δύο αδελφούς εις «ΒουλγαροΜακεδόνας». Πρόκειται περί των ιστορικών εκείνων παρωδιών εις άς, ελλείψει αρμοδιωτέρου τινός μέσου, συχνάκις προσφέγουσι, αλλ' αίτινες τελικώς πάντοτε κακώς εξυπηρέτησαν αυτούς.

Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος ήσαν Βούλγαροι, όσον ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Ορφεύς. Οι δύο απόστολοι ήσαν τέκνα του Λέοντος, όστις γεννηθείς εν Θεσσαλονίκη είχεν ανέλθει εις τα ύψιστα στρατιωτικά αξιώματα της Αυτοκρατορίας. Αλλά και αυτός ούτος ο Μεθόδιος, προτού αναλάβη το μοναστικόν σχήμα, είχε τιμηθεί διά του βαθμού του στρατηγού του θέματος του Στρυμόνος. Αφ' ετέρου ο Κύριλλος, ο από της πρώτης αυτού νεότητος, συνδεόμενος μετά φιλίας μετά του Φωτίου, επωνομάσθη αργότερον ο «Φιλόσοφος», *vir magnus Constantinus philosophus* –(διότι Κωνσταντίνος ωνομάζετο προτού εισέλθει εις καλογηρικές τάξεις). Βούλγαρος του ενάτου αιώνας! Οι νεοφώτιστοι ούτοι της Επιστήμης πραγματοποιούν απιστεύτους πράγματι ανακαλύψεις!

Αλλ' ολόκληρος η κωμωδία αυτή έσχεν ελαχίστας επιτυχίας εν Θεσσαλονίκη, εν τη γεννετεΐρα των δύο αποστόλων· εγένετο εντούτοις πλήθος διαφημίσεων, προσκλήσεων και ετοιμασιών μεγάλου δείπνου και λαμπαδηφορίας. Αλλ' επειδή αι [κρατικάί] αρχαί απουσίασαν επιδεικτικώς, τελείως δε ηδιαφόρησεν ο πληθυσμός, οι ελάχιστοι διδάσκαλοι και μαθηταί, οίτινες αποτελούν την αποκαλουμένην *βουλγαρικήν κοινότητα Θεσσαλονίκης* ηναγκάσθησαν να εορτάσουν απολύτως κατ' ιδίαν την μνήμην των φανταστικών «ΒουλγαροΜακεδόνων» τούτων.»*

Πηγή: *Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*, Αθήναι 1970, 198-199.

*«Το ανωτέρω ιστορικόν σημείωμα περί των Αγίου Κυρίλλου και Μεθοδίου εδημοσιεύθη ανωνύμως εις την εκδιδομένην ενταύθα “Messenger d’Athènes” [...] εγράφη όμως υπό του Κ. Παπαρρηγοπούλου, προέδρου τότε του Προς Διάδοσιν των Ελλην. Γραμμάτων Συλλόγου. Τούτο βεβαιούται εκ του υπ' αρ. 14/ 7 Απρ. 1885 πρακτικού του Συλλόγου (1884-1891, σ. 21), όπου ρητώς αναφέρεται ότι εγράφη παρ' αυτού, κατά παράκλησιν του Α. Κοντοσταύλου, πρώην Υπουργού Εξωτερικών, όστις ανεκοίνωσεν ιδιαίτέρως εις τον Παπαρρηγόπουλον, ότι η βουλγαρική τελετή των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου απέτυχεν εν Θεσσαλονίκη, μηδενός εκ των επισήμως προσκληθέντων μεταβάντος εις αυτήν πλην των προξενικών αρχών της Ρωσίας και Ρουμανίας. Αυτή ήτο η αφορμή εκ της οποίας εγράφη το άγνωστον τούτο κείμενον του εθνικού ιστορικού.»

5. Το περίπτερο της Αδελφότητας «Κρούμος» Διεθνής Έκθεσης Πηγή : Περιοδικό *Ναυητο π̄ρω Ιζλοζηνιε* (=Η πρώτη μας Έκθεση), αρ. 24 (Πλόβντιφ 1892), σ. 2.

βλ. και Γεωργική και Βιομηχανική Έκθεσις εν Φιλιππουπόλει, Ακρόπολις 14-8-1892, <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/uli.htm>

6. Βουλγαρία 1896: Εθνικό κράτος και Εκκλησία

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/taksidia.htm>

7. Οι τελευταίοι μεγάλοι εορταί της Βουλγαρίας, 1907

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/atakta.htm>

8. Προς την διανοουμένην Βαλκανικήν, 1926: ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ,

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/taksidia.htm>

9. Απριλιανή εξέγερση και σφαγές στο Μπατάκ, 1876:

http://en.wikipedia.org/wiki/Batak_massacre_media_controversy_in_2007

-Martina Baleva, Ulf Brunbauer eds, *Batak kato mjasto na pameta. Izlozhba / Batak ein Bulgarischer Erinnerungsort. Ausstellung*, Sofia [2007]

- Α. Λυμπεράτος, Οι σφαγές του Μπατάκ, *Στην τροχιά του Φίλιππου Ηλιού Ιδεολογικές χρήσεις και εμμονές στην Ιστορία και την Πολιτική, Πρακτικά Εκδήλωσης Αθήνα 21 Δεκεμβρίου 2007*, εκδοτική φροντίδα Ά. Ματθαίου, Στρ. Μπουρνάζος, Π. Πολέμη, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 2008

- M. Baleva, Ηεικόνα του Μπατάκ στη συλλογική μνήμη, *Σύγχρονα θέματα* 105(Απρίλιος-Ιούνιος 2009), 33-41 (μτφρ. R. Stoyanov, εισαγωγή Στ. Βιρβιδάκης, Β. Κιντή, Μ. Ρεπούση, 32· γαλλική μτφρ. *Le Courier des pays de l'Est* 1067, 2008)

- Α. Konstantakopoulou, Post-Cold War Balkans: Which Past in which State? The Paradigm of the Massacre at Batak in 1876, *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides Studies in Ottoman Empire and Turkey*, τόμ. II, Evangelia Balta κ. ά. εκδ., The Isis Press, Istanbul 2014, 235-272

10. Η σοσιαλιστική κληρονομιά στην ψυχροπολεμική και μεταψυχροπολεμική περίοδο:

Elena Gartzonika, <http://goo.gl/OdQz1b>

Studia Politica Romanian Political Science Review XI, 4(2011),

οι εικόνες στο: <http://11-balkandecks.blogspot.gr/2011/10/oblivious-memories.html>

ΝΟΤΙΟΣΛΑΒΟΙ

ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟΙ

«[...] Μαυροβούνιοι! Ευχαριστώ υμάς εν ονόματι των αιμνήστων μου προγόνων τού Πέτρου του Αγίου, του Βλαδίκια Δανιήλ, όστις έθεσε την κρηπίδα του εθνικού ημών μέλλοντος, του ηγεμόνος Δανιήλ, [...]»

Νικόλαος Μαυροβουνίου, 1877

1. Petar Petrović Njegoš (1813-51) Ηγεμόνας (βλαδίκας) του Μαυροβουνίου και συγγραφέας του ποιητικού έπους *Gorski vijenac* (=Το στεφάνι των βουνών), Βιέννη 1847.⁵ Η εισαγωγή, που απευθύνεται στον σέρβο ηγεμόνα Καραγιώργη, μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Κώστα Πασσαγιάννη, *Σερβικά τραγούδια*, Αθήνα, εκδ. οίκος Δ. και Π. Δημητράκου, 1919, 36-40.

Βλ. *Κλειώ έτ. Δ', αρ. 3(75) Λειψία 1/ 13-2-1888*: «Έγραψε δε και επικόν τι ποίημα, *Gorski Vijenac*, ήτοι στέμμα του όρους [=Το Στεφάνι των βουνών] επικαλούμενον και περιέχον πολλές καλονάς. Η υπόθεσις δ' αυτού είνε παρομοία προς τον Σικελικόν Εσπερινόν.* [...] Το συμβεβηκός τούτο είνε υπόθεσις λαμπρού και συγκινητικού ποιήματος, αποτελουμένου κυρίως εκ μονολόγων και διαλόγων και περιέχοντος εν τω μεταξύ ουκ ολίγα χορικά άσματα, αναμνησκοντα εις τον αναγνώστην τους χορούς των ελλήνων τραγωδιοποιών, Αισχύλου και Σοφοκλέους.»

2. Προκήρυξις του Ηγεμόνος του Μαυροβουνίου Νικολάου, εφημ. *Νέα Ημέρα* Τεργέστη 30/ 12-5-1877

«[...] έκραξα (πέρυσιν) προς υμάς: «Μαυροβούνιοι! γινώσκω ότι θα συμπολεμήσητε πιστώσ μετ' εμού». Σύνθημα ημών ήτον το σύνθημα του ηγεμόνος Λαζάρου: "Καλή αντάμωσις επί του Κοσσυφοπεδίου!» Τον ηρωϊσμόν δ' ημών διετράνωσαν και αύθις αι μεγάλοι μάχαι..., ένθα επολεμήσατε ως άξιοι απόγονοι του Οβλίτς [Obilić] φονεύσαντες και αιχμαλωτεύσαντες. [...] Διά της ανδρείας υμών, Μαυροβούνιοι εδικαιώσατε την εμπιστοσύνην μου, εξεπληρώσατε τας προσδοκίας των Σλάβων και εκινήσατε τον θαυμασμόν του επιλοίπου κόσμου. [...] Μαυροβούνιοι! Ευχαριστώ υμάς εν ονόματί μου και εν ονόματι του λαού ενώπιον του Θεού και του κόσμου σύμπαντος. Ευχαριστώ υμάς εν ονόματι των αιμνήστων μου προγόνων τού Πέτρου

⁵ P. Henri Stahl, Vuk Stefanovic Karadzic, Le Monténégro et les Monténégrins, *Ethnologie de l'Europe du sud-est. Une anthologie*, Mouton, Παρίσι 1974, 136-55. M. Djilas, *Njegos. Poet, Prince, Bishop*, Νέα Υόρκη 1966. Του ίδιου, *Χώρα δίχως δικαιοσύνη*, εκδ. Ρούγκα, χ. έτ. [1958]. Μ. Κατσαροπούλου, *Ιστορία του Μαυροβουνίου από το Συνέδριο του Βερολίνου μέχρι το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004.

* Οι σφαγές των Γάλλων, τη Δευτέρα του Πάσχα την ώρα του εσπερινού το 1282, οι οποίοι, υπό τον Κάρολο Ανδεγαυικό, είχαν αποσπάσει τη Σικελία από τον οίκο των Σουβών.

του Αγίου, του Βλαδίκια Δανιήλ, όστις έθεσε την κρηπίδα του εθνικού ημών μέλλοντος, του ηγεμόνος Δανιήλ, [...].

Εν Κετίγνη [σημ. Cetinje] 14/ 26 Απριλίου.».

3. Επική ποίηση και εθνική ιδέα

«Η αρραβωνιαστικιά του Αλήμπεη» Ποίημα του Ηγεμόνος του Μαυροβουνίου Νικολάου Α΄,

Πηγή: *Το Άστυ Καθημερινή Εικονογραφημένη Εφημερίς* Αθήνα 28 Αυγούστου 1899, 1.

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/astu1899.pdf>

4. «Εθνικόν δράμα» που εκτυλίσσεται στο 15^ο αιώνα

Ηγεμόνος Νικολάου, *Balkanska Carica* (=Η τσαρίνα των Βαλκανίων), γράφτηκε στη δεκαετία του 1880.

Λανθάνει η ελληνική μετάφραση του Αιμίλιου Αθηναίου [=Αριστείδης Κυριακός], *Η αυτοκράτειρα των Βαλκανίων*, εκδ. Αντώνιος Σαραβάνος, 1913 φυλλάδιο.

Βλ. παρουσίαση στο περιοδικό *Ελλάς Σπ. Α. Ποταμιάνος*, έτ. Γ΄, αρ. 173, 21-10-1910, σ. 7 και 24-10-1910, σ. 11

Παρουσίαση και στο *Σκριπ Αθήνα* 13 Ιουνίου 1911, 1

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/skrip1911.pdf>

ΣΕΡΒΟΙ

«[...] οΣερβισμός, η εθνικότητά του και η κρατική του ζωή βρίσκεται κάτω από την προστασία τού ιερού ιστορικού δικαιώματος [...]»

Načertanie, 1844

1. Vuk Stefanović Karadžić, *Srbi svi i svuda* (=Σέρβοι όλοι και παντού), 1849 [1836]:

«[...] Στη σημερινή Σερβία (μεταξύ Δρίνα και Τιμόκ, μεταξύ Δούναβη και Stara Planina), στη Metohija (από το Κόσοβο μέχρι τη Stara Planina, όπου βρισκόταν η έδρα του Δουσάν στην Πρισρένη, η έδρα του σερβικού Πατριαρχείου στο Ρεέ και η μονή Dečani), στη Βοσνία, στην Ερζεγοβίνη, στη Ζέτα, στο Μαυροβούνιο, στο Βανάτο, στη Baska, στη Συρμία, στη δεξιά όχθη του Δούναβη λίγο βορειότερα του Osijek μέχρι τη Sentandrija, στη Σλαβονία, στην Κροατία (στα τουρκο-αυστριακά σύνορα), στη Δαλματία και σ' όλη την Αδριατική ακτή από την Τριέστη μέχρι τον Bojana παντού κατοικούν Σέρβοι. [...] Κανείς δεν γνωρίζει με βεβαιότητα κατά πόσον υπάρχουν Σέρβοι στην Αλβανία και στη Μακεδονία. [...] Στους αναφερόμενους εδώ τόπους ζουν τουλάχιστον 5 εκατ. ψυχές ενός λαού, που ομιλεί μια γλώσσα, αλλά ως προς το θρήσκευμα είναι χωρισμένος στα τρία. [...].⁶

⁶ *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une idéologie serbe rassemblés, traduits et commentés par Mirko Grmek et al., Fayard, Paris 1993, 39-53* γαλλική μετάφραση. Μελομένη Κατσαροπούλου, Ο γλωσσικός παν-σερβισμός του Vuk Stefanovic Karadzic, *Η' Διεθνές Συνέδριο Σπουδών ΝΑ Ευρώπης, Θεσσαλονίκη Αύγ.-Σεπτ. 1994.*

2. Načertanie [=Πρόγραμμα εξωτερικής και εθνικής πολιτικής της Σερβίας], του Ilija Garašanin Υπουργού Εσωτερικών της Σερβίας, 1844 : ⁷

«[...] Η Σερβία πρέπει να έχει βοήθεια από τους άλλους Σέρβους στο Μαυροβούνιο, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Μακεδονία, και Παλαιά Σερβία (Κόσοβο) για να οικοδομήσει μια Μεγάλη Σερβία και ενδεχομένως μια σερβο-κυριαρχούμενη Γιουγκοσλαβία μέσα από μια γενική εξέγερση και πόλεμο.

Το σερβικό κράτος που ήδη ξεκίνησε ευνοϊκά, αλλά πρέπει να εξαπλωθεί και να ισχυροποιηθεί, έχει τη βάση του και τα σταθερά του θεμέλια στη σερβική αυτοκρατορία του 13ου και 14ου αιώνα και στην πλούσια και ένδοξη σερβική ιστορία.

Από την ιστορία είναι γνωστό ότι οι Σέρβοι τσάροι είχαν αρχίσει να καταλαμβάνουν την ελληνική αυτοκρατορία και θα είχαν σχεδόν ολοκληρώσει αυτό το έργο, έτσι ώστε στη θέση της καταρρέουσας ανατολικής-ρωμαϊκής αυτοκρατορίας θα είχαν ιδρύσει μια σερβο-σλαβική αυτοκρατορία και θα την αντικαθιστούσαν. Ο τσάρος Δουσάν ο ισχυρός είχε ήδη λάβει τα σύμβολα της ελληνικής αυτοκρατορίας.

Το παρόν μας δεν θα είναι χωρίς σχέση με το παρελθόν, αλλά θα αποτελεί μια συνεκτική ολοκληρωμένη και καλά οργανωμένη ενότητα και γι' αυτό ο Σερβισμός, η εθνικότητά του και η κρατική του ζωή βρίσκεται κάτω από την προστασία του ιερού ιστορικού δικαιώματος. Κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει την προσπάθειά μας ότι είναι κάτι καινούριο, αστήρικτο ότι θα είναι επανάσταση ή ανατρεπτική πράξη, αλλά καθένας πρέπει να αναγνωρίσει ότι είναι πολιτικά επιβεβλημένη, ότι είναι θεμελιωμένη στους παλαιούς χρόνους και ότι έχει τις ρίζες της στην προηγούμενη κρατική και εθνική ζωή των Σέρβων.»

Πηγή: Paul N. Hehn, The Origins of modern Pan-serbism –The 1844 Nachertanie of Ilija Garašanin: An Analysis and Translation, *East European Quarterly* IX, 2(1975), κυρίως 158-69 όπου και βιβλιογραφία.

⁷ Πρώτη δημοσίευση: M. Vukicevic, εφημ. *Delo* Βελιγράδι 1906. Γαλλική μετάφραση: Grmek et al., *Le nettoyage ethnique*, 57-80. Δ.Τζώρτζεβιτς, *Ιστορία της Σερβίας 1800-1918*, Θεσσαλονίκη 1970, 100-1· M. Κατσαροπούλου, *Η προγραμματική βάση της σερβικής πολιτικής τον 19ο και 20ο αι. Το Načertanie του Ηλία Γκαρασάνιν*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2003. D. Mackenzie, *Ilija Garašanin: Balkan Bismarck*, East European Monographs, Boulder, New York 1985. M. Λάσκαρις, Ηλίας Γκαρασάνιν, *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη* 3(1928), 757. D. Batakovic, Ilija Garašanin's Načertanie: A Reassessment, *Balkanica* 25, 1(Βελιγράδι 1994), 157-183.

3. Ιωάν. Ησ. Περβάνογλους, Περί της δημοτικής των Σέρβων ποιήσεως, Φιλίστωρ Γ' (Αθήνα, Ιούνιος 1862), 542-549.

βλ. http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/serbia_poetry.pdf

4. Κόσοβο

- Εβλιγιά Τσελεμπί , Κόσοβο 1660: <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/evligia.pdf>

- Σερβία. 500 χρόνια από τη μάχη του Κοσόβου (1389):⁸

<http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/taksidia.htm>

Η μεταψυχροπολεμική εκδοχή του μνημείου στο Γαζί Μεστάν:

- ElenaGartzonika <http://goo.gl/OdQz1b>

οι εικόνες του άρθρου: <http://11-balkandecks.blogspot.gr/2011/10/oblivious-memories.html>

5. Μιχαήλ Θ. Λάσκαρις, Αι δύο σερβικάι ιδεολογίαι Η γιουγκοσλαβική και η σερβική, Εμπρός 7-10-1925, 1 (σχόλιο σε άρθρο του Σ. Δέδιτς):⁹

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/laskaris.pdf>

6. Το «Memorandum» της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών, 1986

βλ. *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts Answers and Criticisms*, ed. Miroslav Pantić, Belgrade 1995, σ. 95-140.

⁸ Βλ. και D. Djordjevic, The tradition of Kosovo in the Formation of Modern Serbian Statehood in the Nineteenth Century, *The Tradition of Kosovo, Kosovo Legacy of a Medieval Battle*, W. S. Vucinich, Th. A. Emmert eds, University of Minnesota, Minneapolis, Minn. 1991, 317 και M. Ekmečić, The Emergence of St. Vitus Day as the Principal National Holiday of the Serbs, *στο ίδιο*, 331-342.

⁹ Για την αμφιταλάντευση των Σέρβων ανάμεσα στις ιδεολογίες του Γιουγκοσλαβισμού και του Σερβισμού, βλ. επίσης Μ. Θ. Λάσκαρις, Το νοτιοσλαβικό πρόβλημα. Η ιδέα της εθνικής ενότητας. Η "Ιλλυριστική" αφύπνισις, Ο αγών κατά των Ούγγρων..., *Ελεύθερον Βήμα* 5, 6 και 7-6-1929. Μ. Β. Petrovich, The Rise of Modern Serbian Historiography, *Journal of Central European Affairs* XVI, 1(Απρ. 1956). Θ. Τσιοβαρίδου, Ο δυϊσμός στη Γιουγκοσλαβία, *Βακκανικά Σύμμεικτα* 2(1983), 143-83. D. Cosic, La question serbe et le Yougoslavisme, *Balkans* 10(Bordeaux 1991).

ΣΛΑΒΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ

«Η μνήμη του παρελθόντος έχει εξαφανιστεί παντελώς και τίποτε δεν έχει απομείνει εκτός από μια θολή παράδοση ανάμεσα στους χωρικούς ότι οι πρόγονοί τους ήταν κάποτε ελεύθεροι. Για να ανακαλύψω πόσα γνωρίζουν μέσα από την παράδοση, ρώτησα μερικά παιδιά από ένα απομακρυσμένο ορεινό χωριό κοντά στην Οχρίδα το οποίο δεν είχε δάσκαλο, ούτε μόνιμο ιερέα και όπου κανένας από τους κατοίκους δεν ήξερε να διαβάζει. Τα πήγα πάνω στα ερείπια του φρουρίου του Βούλγαρου τσάρου [=Σαμουήλ], που δεσπόζουν πάνω στη λίμνη και την πεδιάδα από την κορυφή ενός απότομου και περίεργα στρογγυλού λόφου. “Ποιος έχτισε αυτό το μέρος;” τα ρώτησα. Η απάντηση ήταν σημαντική: “Ελεύθεροι Άνθρωποι”. “Και ποιοι ήταν αυτοί;” “Οι παππούδες μας.” “Ναι, αλλά ήταν Σέρβοι, Βούλγαροι, Έλληνες ή Τούρκοι;” “Δεν ήταν Τούρκοι, ήταν χριστιανοί.” Και αυτά ήταν περίπου όλα όσα ήξεραν.»

H. N. Brailsford, *Μακεδονία Οι φυλές και το μέλλον τους*, Οδυσσεάς, Αθήνα 2006 [1905], 127.

1. K. P. Misirkov, *Za Makedonskite raboti, Pecatnica na «Liberalnij klub»* (=Για τις Μακεδονικές υποθέσεις, Τυπογραφείο του Φιλελεύθερου κλαμπ), Σόφια 1903. Αγγλική μετάφραση Al. McConnell, *On Macedonian Matters*, Macedonian Review Editions, Skopje 1974.

Κρίστε Μισίρκωφ, *Μακεδονικές υποθέσεις*, μετάφραση Δ. Καραγιάννης, εισαγωγή-επιμέλεια Γ. Πετσιβάς, εκδ. Πετσιβάς, Αθήνα 2003.

Βλ. και Άννα Αγγελοπούλου, *Αποσχιστικές τάσεις στη ‘μακεδονική ιντελιγκέντσια’ της Βουλγαρίας κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα. Η περίπτωση του Krste P. Misirkov*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004 [ιδ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 1998]. Α. Κωνσταντακοπούλου, *Ελληνικές εκδοχές του «Μακεδονισμού», Στην τροχιά του Φίλιππου Ηλιού Ιδεολογικές χρήσεις και εμμονές στην Ιστορία και την Πολιτική, Πρακτικά Εκδήλωσης Αθήνα 21 Δεκεμβρίου 2007*, εκδοτική φροντίδα Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 2008, 53-74

2. Το Μακεδονικόν υπό έποψιν οικονομικήν, 1888

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/taksidia.htm>

3. Η «θεωρία» του Μακεδονισμού, 1895

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/taksidia.htm>

4. Ot nacionalističhen kâm regionalen/ etničeski diskurs za Makedoniya (=Από τον εθνικιστικό στον περιφερειακό/ εθνοτικό λόγο για τη Μακεδονία), *Istoricheski Pregled* τόμ. 61, 1-2 (Sofia 2005), 158-179

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/dimosieuseis.htm>

ΡΟΥΜΑΝΟΙ

«[...] ένα τμήμα της μεγάλης λατινικής οικογένειας χαμένο στα σύνορα της Ανατολής [...]»

A. Ξενόπολ, 1885

1. Η εθνικοποίηση του ηγεμόνα της Βλαχίας Μιχαήλ του Γενναίου (1593-1601)¹⁰

«Είδηση. Η νομοθετική συνέλευσις του Βουκουρεστίου εψήφισε πίστωσιν 31000 γροσίων βλαχικών όπως μετακομισθή εις Βουκουρέστιον εν τη εκκλησία του Μιχαήλ Βόδα η κεφαλή Μιχαήλ του Ανδρείου, του ήρωος της Ρουμανίας. Επιτροπή εκ πέντε βουλευτών θέλει μεταβή εις το πλησίον Τιροβιστίου μοναστήριον, όπου υπάρχει κατατεθειμένον σήμερον το πολύτιμον τούτο λείψανον και θέλει το συνοδεύσει μέχρι Βουκουρεστίου, όπου θέλουν αποδοθή αι ανήκουσαι τιμαί εις μίαν των ενδοξοτέρων αναμνήσεων του τόπου.»

Πηγή: *Αυγή* Αθήνα 14 Απριλίου 1864

2. A. D. Xenopol (1847-1920), *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen-Age* (=Ένα ιστορικό αίνιγμα Οι Ρουμάνοι στο Μεσαίωνα), Paris 1885

Απόσπασμα από την Εισαγωγή:

Ο ρουμανικός λαός παρά την αριθμητική του δύναμη (υπολογίζεται 10 εκατ.) ήταν σχεδόν άγνωστος ως πριν από λίγο καιρό. Τον συνέχεαν με τους Τούρκους, τους Έλληνες και τους Σλάβους, με τους οποίους συνδέθηκε σε ορισμένες φάσεις της ύπαρξής του, και δεν τον θεωρούσαν ως ξεχωριστή φυλή.

Αφότου οι Ρουμάνοι άρχισαν να δημιουργούν εθνική ζωή, θέλησαν να κάνουν γνωστό στα δυτικά έθνη, από τα οποία ήλπιζαν βοήθεια και προστασία, τον πραγματικό τους χαρακτήρα, διεκδικώντας δυναμικά τη λατινική τους καταγωγή. Έχοντας την υποστήριξη ορισμένων σοφών της Ευρώπης, κατάφεραν σιγά-σιγά και παρά τις αντίθετες προσπάθειες των σλαβιστών συγγραφέων, να τους αναγνωρισθεί ότι πραγματικά ήταν ένα τμήμα της μεγάλης λατινικής οικογένειας χαμένο στα σύνορα της Ανατολής.

Αυτό ήταν πράγματι μια από τις ανακαλύψεις του αιώνα μας. Επόμενο λοιπόν ήταν η ρουμανική εθνικότητα να αποτελέσει αντικείμενο σοφών ερευνών. Η επιστήμη πρότεινε

¹⁰ Για τον Μιχαήλ Γενναίο και τις "εικόνες" του, που επεξεργάστηκαν οι ρουμάνοι ιστορικοί στους δύο τελευταίους αιώνες, Ion Aurel Pop, Michael the Brave and his image in contemporary Romanian historiography, *Romanian Civilization I*, 2(Βουκουρέστι 1992), 42-8. Alfred Vincent, From Life to Legend: The Chronicles of Stavrinou and Palamidis on Michael the Brave, *Θησαυρίσματα* 25(1995), 189-95 και Βίκη Δουλαβέρα, Άγνωστος θρήνος για το θάνατο του Μιχαήλ του Γενναίου, *Θησαυρίσματα* 28(1998).

πράγματι δύο κυρίως ζητήματα προς μελέτη, τα κυριότερα για την ύπαρξη ενός έθνους: τη γλώσσα και την ιστορία του.

Η Φιλολογία καθιέρωσε μ' ένα τρόπο καθοριστικό ότι ο ρουμανικός λαός ήταν λατινικής καταγωγής και ότι ανήκε σ' αυτή τη γενναία φυλή που «ηγείται των άλλων φυλών σκορπίζοντας σε κάθε βήμα της το φως», καθώς λέει ένας ρουμάνος ποιητής.*

Η Ιστορία παρουσιάζει περισσότερες δυσκολίες. Έγινε αποδεκτό πρόσφατα ότι οι Ρουμάνοι ήταν απόγονοι των αποίκων που ο αυτοκράτορας Τραϊανός [98-117] εγκαθίδρυσε στη Δακία στη διάρκεια της κατάκτησής της [από το 106 ως το 274/5]. Αλλά πώς επέζησαν αυτοί οι άποικοι τους δύσκολους χρόνους των βαρβαρικών επιδρομών, ώστε να εμφανισθούν στις μέρες μας τόσο πολυάριθμοί; Αυτό το ζήτημα ανακίνησε τόσο πολλές διαφωνίες, ώστε το θέμα της ύπαρξης των Ρουμάνων στο Μεσαίωνα γίνεται πραγματικό αίνιγμα.

Απόσπασμα από τα Συμπεράσματα:

Σ' αυτή την κοινή ανάπτυξη των Ρουμάνων στα Καρπάθια πρέπει να αποδώσει κανείς την εξαιρετική συνοχή της ρουμανικής γλώσσας, η οποία δεν χαρακτηρίζει καμία άλλη διάλεκτο στα βόρεια του Δούναβη.

Οι Ρουμάνοι δεν εγκατέλειψαν ποτέ την Τραϊανή Δακία. Ίσως ακόμη για καιρό θα υποφέρουν από τους Ούγγρους, ακόμη για καιρό θα υφίστανται τον ανυπόφορο ζυγό τους. Αυτό ωστόσο δεν θα τους αφαιρέσει το δικαίωμα να διαμαρτύρονται ενάντια στους καταπιεστές τους ούτε και την ελπίδα ότι μια μέρα η Δακία θα περιέλθει στα χέρια των πραγματικών παιδιών της, σ' αυτούς που μπορούν να επικαλεστούν προς όφελός τους το ιστορικό δικαίωμα. [...]

3. Απεικόνιση Δακών στη στήλη του Ρωμαίου αυτοκράτορα Τραϊανού (98-117)

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/ROME.pdf>

4. Προς την διανοουμένην Βαλκανικήν, 1926: ΡΟΥΜΑΝΙΑ,

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/taksidia.htm>

* M. B. Alescandri στο Chant de la race latine, πουβραβεύτηκε στο Montpellier το 1880.

ΤΟΥΡΚΟΙ

«Οι συγκρούσεις του Καραγκιόζη με τον Χατζηαβάτη συνίστανται στη διαμάχη μεταξύ Τούρκου και Οθωμανού, δηλαδή μεταξύ της κουλτούρας μας και του πολιτισμού μας την εποχή εκείνη.»

Ziya Gökalp (Diyarbakır1876-1924)¹¹

1. Ζιγιά Γκιοκάλπ, *Αρχές Τουρκισμού*, μτφρ. Άρης Αμπατζής, εισαγωγή Θεόδωρος Μπενάκης, Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2005

2. Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966), *Les Origines de l'Empire ottoman Etudes orientales*, Institut Français d'Archéologie de Stamboul, dir. A. Gabriel, III, Paris 1935, επανέκδοση Porcupine Press, Philadelphia 1978 [σειρά διαλέξεων στη Σορβόνη, **Παρίσι 1931**].

Οι απαρχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, μετάφραση-επιμέλεια-σχολιασμός Στέφανος Παπαγεωργίου, Παπαζήση, Αθήνα 2001, βλ. για τη μέθοδο έρευνας, σ. 74κ.ε.

3.Ο ευρωπαϊκός δρόμος της Τουρκίας, 1931

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/taksidia.htm>

4. Πώς διεμορφώθη και πώς κατίσχυσεν ο Κεμαλισμός, 1933,

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/taksidia.htm>

5. Βυζαντινή τέχνη στο φως, 1933,

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/taksidia.htm>

¹¹Ζιγιά Γκιοκάλπ, *Αρχές Τουρκισμού*, μτφρ. Άρης Αμπατζής, εισαγωγή Θεόδωρος Μπενάκης, Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2005, 50.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ:

ΔΥΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1. Μια πρόωγη ρομαντική γερμανική αντίληψη για «τα σλαβικά έθνη»

Johann Gottfried Herder (1744-1803), *Ιδέες για τη φιλοσοφία της Ιστορίας της ανθρωπότητας* [=Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1791] Μετάφραση από τα γαλλικά *Φιλοσοφία της Ιστορίας της ανθρωπότητας*, τόμ. III, Παρίσι 1874, κεφ. IV Τα σλαβικά έθνη, 148-5

«Μια από τις αιτίες εξαιτίας των οποίων τα σλαβικά έθνη δεν έπαιξαν στην ιστορία ρόλο ανάλογο με τη γεωγραφική έκταση που καταλάμβαναν ήταν ότι ζούσαν μακριά από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Πρώτη φορά τούς βρίσκουμε στον ποταμό Ντον μετά στο Δούναβη άλλοτε μαζί με τους Γότθους άλλοτε με τους Ούννους και τους Βουλγάρους, με τους οποίους απο κοινού παρενοχλούσαν επανειλημμένα τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία είτε ως βοηθητικοί είτε ως σύμμαχοι είτε ως φόρου υποτελείς. Παρόλα τα κατορθώματά τους δεν υπήρξαν ποτέ καθώς οι Γερμανοί πολεμικός, τολμηρός και ρισκίνδυνος λαός. Τον περισσότερο καιρό τον περνούσαν ακολουθώντας ειρηνικά τους τελευταίους και καταλαμβάνοντας τους τόπους που αυτοί εγκατέλειπαν, ώσπου τελικά βρέθηκαν να κατέχουν την απέραντη έκταση ανάμεσα στον Ντον και τον Έλβα και από τη Βαλτική ως την Αδριατική. Από τα Καρπάθια όρη και την περιοχή τους μέχρι το Lunebourg* και το Μακλεμβούργο,* την Πομερανία,** το Βραδεμβούργο, τη Σαξονία, Βοημία, Μοραβία, Σιλεσία, Πολωνία και τη Ρωσία. Πέρα απ' αυτά τα σύνορα, τα οποία από παλιά παγιώθηκαν στη Βλαχία και τη Μολδαβία, όποτε τους το επέτρεψαν οι περιστάσεις, προωθούνταν, ώσπου ο αυτοκράτορας Ηράκλειος [610-641] τους δέχτηκε στη Δαλματία και ίδρυσαν τα βασίλεια της Εσκλαβονίας, Βοσνίας, Σερβίας και Δαλματίας. Μεγάλος αριθμός από τις φυλές τους βρισκόταν επίσης στην Παννονία, κατείχαν τη ΝΑ γωνία της Γερμανίας από την εποχή του Φρίουλ [166-750, περίοδος επιδρομών] και κατέληγαν στη Στυρία, Καρινθία και Καρνιόλη: Απέραντη έκταση της οποίας και στις μέρες μας το ευρωπαϊκό τμήμα κατοικείται από ένα μόνο έθνος.

Παντού εγκαθίστανται ως κολόνοι, καλλιεργητές ή κτηνοτρόφοι σε περιοχές που εγκατέλειπαν άλλοι λαοί. Ξέρουν να φτιάχνουν τη ζωή τους σε περιοχές εγκαταλειμμένες και συχνά απογυμνωμένες από τους προηγούμενους κατοίκους. Αγαπούσαν τις αγροτικές δουλειές και την καλλιέργεια των σιτηρών, την κτηνοτροφία και τις οικιακές εργασίες. Τα προϊόντα των χωραφιών τους και της βιοτεχνίας τους τούς έδιναν τη δυνατότητα να εμπορεύονται τα πιο χρήσιμα. Κατά μήκος της Ανατολικής θάλασσας από το Lübeck [Γερμανία] ίδρυσαν παραλιακές εμπορικές

*Πόλη και περιοχή στην ανατολική Γερμανία.

**Το βόρειο βαλτικό τμήμα της Πολωνίας.

πόλεις, ανάμεσά τους η Vineta [ή Wineta στη Βαλτική θάλασσα], το Άμστερνταμ των Σλάβων. Η γλώσσα τους μαρτυράει τις σχέσεις τους με τους Πρώσους, τους Λετονούς και τους Λιθουανούς. Έχτισαν το Κίεβο στο Δνεϊστερο, το Νόβγκοροντ στη Wolckowa, πόλεις που ευημερούν τόσο περισσότερο όσο πιο γρήγορα ενώνουν τη Μαύρη με την Ανατολική θάλασσα μεταφέροντας προϊόντα του Ανατολικού κόσμου στη βόρεια και δυτική Ευρώπη. Στη Γερμανία, όπως εκδηλώνουν την υπερβολική τους αγάπη για τη μουσική, το ίδιο εκμεταλλεύονται τα μεταλλεία, λιώνουν και χτυπούν τα μέταλλα, βγάζουν αλάτι, νερόμελο, λινάρι και φυτεύουν καρποφόρα δέντρα. Ήταν γενναίοι, υπερβολικά φιλόξενοι, φίλοι της ελευθερίας που προσφέρει η εξοχή, πιστοί και ξένοι προς την κλοπή και τις ληηλασίες. Ωστόσο, αυτές οι αρετές όχι μόνο δεν τους έσωσαν από το ζυγό της καταπίεσης αλλά έγιναν και μια από τις αιτίες της υποδούλωσής τους. Καθώς ποτέ δεν ήλπισαν ότι θα εξουσίαζαν ολόκληρο τον κόσμο και καθώς δεν είχαν ανάμεσά τους κανένα κληρονομικό άρχοντα, που να καλλιεργεί το πολεμικό πνεύμα και καθώς, τέλος, δεν δυσκολεύονταν να πληρώνουν με ένα φόρο το δικαίωμα να ζουν ειρηνικά, υφίσταντο συνεχείς διώξεις από διάφορα έθνη κυρίως γερμανικής καταγωγής.

Ήδη επί Καρολομάγνου* ξεσπάνε αυτοί οι ανόσιοι πόλεμοι, που δεν είχαν στόχο παρά το εμπορικό όφελος, παρότι πρόβαλαν το πρόσχημα του ενδιαφέροντος και της χριστιανικής θρησκείας. Ήταν πράγματι πολύ πιο βολικό στους αργόσχολους ήρωες Φράγκους να κρατούν υποτελείς αυτούς τους δραστήριους λαούς που ασχολούνταν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία, παρά να παραδειγματίζονται από αυτούς. Αυτό που άρχισαν οι Φράγκοι το αποτέλειωσαν οι Σάξονες. Σ' όλες τις επαρχίες οι Σλάβοι διώχονται ή εξαναγκάζονται στη δουλεία και τα χωράφια τους μοιράζονται ανάμεσα στους επισκόπους και τους ευγενείς. Οι Γερμανοί του βορρά καταστρέφουν το εμπόριό τους στη Βαλτική. Η Vineta πέφτει στις επιθέσεις των Δανών και οι υπόλοιπες γερμανικές φυλές υφίστανται την τύχη των Περουβιανών στην ισπανική κατάκτηση. Πρέπει, επομένως, να απορούμε, εάν μετά από αιώνες καταπίεσης, αφού τόσα υπέφεραν από τη μεριά των κυρίων τους, των χριστιανών δολοφόνων, που αυτός ο λαός, ξεχνώντας τον παλαιό χαρακτήρα του, δεν έχει πια παρά τη δολιότητα, τη χαμέρπεια και τα γνωρίσματα του σκλάβου; Ωστόσο, όπου απολαμβάνει κάποια σκιώδη ελευθερία, εκεί μπορούμε να βρούμε ίχνη της πρωταρχικής του μορφής. Η δυστυχία γι' αυτόν το λαό είναι ότι παράλληλα με την αγάπη για τη σχολή και για τις οικιακές δουλειές δεν μπόρεσε να δώσει ένα στρατιωτικό θεσμό κάποιας διάρκειας, πολύ περισσότερο που δεν του έλειπε ούτε το θάρρος ούτε η ανδρεία. Το γεγονός ότι από τη μια μεριά γειτονεύει με τους Γερμανούς και από την άλλη είναι εκτεθειμένος στις επιθέσεις των Τατάρων στα ανατολικά και των Μογγόλων, οι οποίοι τους προξένησαν τόσα βάσανα, είναι μια πρόσθετη δυστυχία. Αλλά ο τροχός του χρόνου γυρίζει ασταμάτητα. Σύντομα θα έρθει η ώρα που η νομοθεσία και η πολιτική της Ευρώπης, αντί να αναπτύσσει το πολεμικό πνεύμα, θα ενισχύσει

* Ο Καρολομάγνος (742-814) πολέμησε εναντίον Λογγοβάρδων (774), Αβάρων (795), Σαξώνων (774-99), Βαυαρών (788) και Ισπανών χριστιανών και μουσουλμάνων.

την ειρηνική βιοτεχνία και τις φιλικές σχέσεις των λαών. Εάν η γεωργία και η βιομηχανία ενισχύονταν παντού, καθώς οι περιοχές που κατοικούν οι Σλάβοι είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους οι ωραιότερες της Ευρώπης, τα πρώην ελεύθερα και εύπορα έθνη και τώρα παρηκμασμένα θα απόδιωχναν το μακρύ και βαρύ ύπνο της σκλαβιάς. Ελεύθεροι από τις αλυσίδες σας θα απολαύσετε επιτέλους την ωραία σας πατρίδα από την Αδριατική ως τα Καρπάθια όρη, από το Ντον ως τη Βαλτική και θα σας επιτραπεί να γιορτάσετε τις παλαιές γιορτές.

Τώρα που διαθέτουμε πια τόσο σπουδαίες μελέτες για την ιστορία αυτών λαών, ελπίζουμε ότι νέες έρευνες θα καλύψουν τα κενά που έχουν μείνει. Αν καταφέρει κανείς να ενώσει τα υπόλοιπα στοιχεία της παράδοσής τους, των εθίμων τους, των δημοτικών τραγουδιών ίσως μια μέρα θα έχουμε μια πλήρη ιστορία αυτής της φυλής, ιστορία που λείπει ακόμα από τον πίνακα της ανθρωπότητας.».

2. Η γαλλική φιλελεύθερη εκδοχή για το έθνος

Ernest Renan, Qu'est-ce que la nation?, *Discours et Conférences*, Calmann-Lévy, Paris 1887 [1882], μετάφραση Α. Πανταζόπουλος, *Ο Πολίτης* τεύχος 121 (Αθήνα, Ιανουάριος-Μάρτιος 1993), σ. 35-37.

βλ. Τι είναι έθνος:

<http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/uli.htm>

3. Νεολογισμοί γύρω από το εθνικό φαινόμενο

Νεολογισμούς στην ελληνική γλώσσα με πρώτο συνθετικό τη λέξη έθνος βλ. Στέφανος Α. Κουμανούδης, *Συναγωγή Νέων Λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα 1900, δύο τόμοι, σ. 324-27 (ανατύπωση με Προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρά, Ερμής, Αθήνα 1980)

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/neologismoi.pdf>

4. Μ. Σ. Κέπετζης, Η εθνικότητα, εφημ. *Εστία* Αθήνα, 11 Ιουνίου 1896:

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/uli.htm>

ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ:

ΑΠΟ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ-ΚΡΑΤΟΣ / ΑΠΟ ΥΠΗΚΟΟΙ-ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΠΟΛΙΤΕΣ

1. Χαττί χουμαϊούν: 8 Φεβρουαρίου 1856 ¹²

«[...] Επιβεβαιούται σήμερον και παγιώνονται αι παρ' ημών υπεσχημένοι εγγυήσεις προς άπαντας τους υπηκόους της Αυτοκρατορίας μου διά του χάττι χουμαϊούν του Γκιουλχανέ, συμφώνως μετά του Τανζιμάτ άνευ διακρίσεως φυλής ή θρησκείας, προς ασφάλειαν της ατομικότητος και των κτημάτων και προς διατήρησιν της τιμής εκάστου· προς πλήρη δε και εντελή πραγματοποίησιν λαμβάνονται δραστήρια μέτρα.

Επιβεβαιούνται και διατηρούνται άπαντα τα προνόμια και αι πνευματικά ασυδοσία αι κατά προγενεστερας εποχάς παραχωρηθείσαι ανέκαθεν παρά των προγόνων μου εις όλας τας χριστιανικάς κοινότητας ή άλλα μη οθωμανικά, αλλ' υπάρχουσας υπό την προστατευτικήν αιγίδα μου.

Επιφυλάττεται εις πάσαν χριστιανικήν κοινότητα ή άλλην μη οθωμανικήν δικαίωμα συνελεύσεως εν ωρισμένη προθεσμία, εν ή θέλει συμπράξει και επιτροπή της υψηλής μου επιδοκιμασίας, καθ' ήν θέλουσι συζητηθή, υπό επαγρύπνισιν της Υψηλής μου Πύλης, αι ασυδοσία και τα υπάρχοντα προνόμια, και καθυποβληθή έπειτα εις την υψηλήν μου Πύλην αι αναμορφώσεις, άς απαιτεί η πρόοδος του χρόνου και των φώτων. Η εις τους Πατριάρχας και επισκόπους των χριστιανικών θρησκευμάτων παραχωρηθείσα εξουσία από Μωάμεθ του δευτέρου και των διαδόχων του βάλλεται εις αρμονίαν προς την νέαν των πραγμάτων κατάστασιν, ήν εγγυώνται αι γενναία και επεικεείς διαθέσεις μου. [...] Οι Πατριάρχαι Αρχιεπίσκοποι Επίσκοποι και 'Ραββίνοι αναλαμβάνοντες την υπηρεσίαν θα υποβάλλωνται εις ορκοδοσίαν, εσχεδιασμένην εκ συμφώνου μεταξύ της υψηλής μου Πύλης και των διαφόρων εθναρχών. Τα εκκλησιαστικά λήμματα, δι' οιουδήποτε τρόπου προερχόμενα, απαγορεύονται εις το εξής, αντικαθιστάμενα διά του προσδιορισμού των εισοδημάτων των Πατριαρχών και εθναρχών και διά της παραχωρήσεως μισθοδοσιών προσδιορισμένων προσηκόντως κατά την επισημότητα, τον βαθμόν και την αξίαν των διαφόρων μελών του κλήρου.

Μένουσιν άθικτοι αι κινηταί και ακίνητοι ιδιοκτησίαι των διαφόρων χριστιανών κληρικών. Τίθεται εξ άλλου η κατά καιρούς διοίκησις των χριστιανικών κοινοτήτων ή άλλων μη οθωμανικών

¹²Μετάφρασις του Υψηλού Αυτοκρατορικού Χάτι Χουμαγιονίου αφοράντος τους χριστιανούς και τους λοιπούς υπηκόους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας υπό Ζ. Υπανδρευμένου, εν Σάμω 1856. T. X. Bianchi, *Khaththy humaïoun ou Charte impériale ottomane du 18 février 1856 en français et en turc*, Paris 1856. Δ. Νικολαΐδης, *Οθωμανικοί κώδικες*, Κωνσταντινούπολη 1869. Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des reformes dans l'Empire ottoman depuis 1826 jusqu' à nos jours*, Paris 1882-84, 2 τόμοι. *The Ottoman Land Code*, μετάφραση από οθωμανικά F. Ongley, επιμέλεια, σημειώσεις και index H. E. Miller, London, William Clowes and Sons, Ltd 1892. A. Schopoff, *Les reformes et la protection des chrétiens à Turquie 1673-1904*, Paris 1904.

B. Braude, *Foundation Myths of the Millet System*, B. Braude, B. Lewis eds, *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society*, τόμ. I, *The Central Lands*, New York, London 1982, 69-88. K. Κωστής, *Κοινότητες Εκκλησία και Μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων*, *Μνήμων* 13(1991), 57-75. P. Konortas, *From Tâ'ife to Millet: Ottoman terms for the Ottoman Greek orthodox Community*, D. Gondikas, Ch. Issani eds, *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, Princeton, N.J. 1998, 169-79.

υπό την προστασίαν συμβουλίου εκλεγμένου εκ του κόλπου των ειρημένων κοινοτήτων από τε του κλήρου και των λαϊκών.

Εις τας πόλεις, πολίχνια και χωρία, ών οι κάτοικοι ανήκουσιν εξ ολοκλήρου εις το αυτό δόγμα, δεν παρεμβάλλεται εμπόδιον διά την επισκευήν των εις ναούς, σχολεία, νοσοκομεία και κοιμητήρια ωρισμένων οικοδομημάτων. Εν περιπτώσει νέας ανεγέρσεως το σχέδιον της οικοδομής, επιδοκιμασθέν παρά των Πατριαρχών ή εθναρχών, θα καθυποβάλληται εις την υψηλήν μου Πύλην, όπως επιδοκιμάξη τούτο δι' αυτοκρατορικής διαταγής μου ή επιφέρη παρατηρήσεις εντός ωρισμένης προθεσμίας.

Πάσα θρησκεία, όπου δεν υπάρχουσι άλλαι, δεν υποβάλλεται εις ουδέν είδος περιστολής ως προς την δημοσίαν επίδειξιν της λατρείας της. Εις όσας πόλεις, πολίχνια και χωρία υπάρχουσι διάφορα θρησκευόμενα, εκεί πάσα κοινότης ιδίαν έχουσα συνοικίαν, δύναται να επισκευάζη και στερεώνη τας εκκλησίας, τα νοσοκομεία, τα σχολεία και τα κοιμητήριά της συμμορφουμένη όμως με τους ανωτέρω προσδιορισμούς. [...] Η υψηλή δε Πόλη μου θέλει λάβει ενεργητικά μέσα προς εξασφάλισιν της ελευθέρας ασκήσεως πάσης θρησκείας, οπόσος αν τύχη ο αριθμός των λατρών της.

Πάσα διάκρισις ή κατηγορία τείνουσα εις το να καταστήση φυλήν τινα των υπηκόων τής Αυτοκρατορίας μου κατωτέραν άλλης, ως εκ του δόγματος, της γλώσσης και της καταγωγής, θέλει εξαλειφθή εκ του διοικητικού πρωτοκόλλου. Οι νόμοι έσονται σκληροί παρά το σύνηθες εις υβριστικάς ή προσβλητικάς χαρακτηρίσεις μεταξύ ιδιωτών ή από των υπαλλήλων της εξουσίας.

[...] όλοι οι υπήκοοι της Αυτοκρατορίας άνευ διακρίσεως εθνισμού* είναι δεκτοί εις τα δημόσια υπουργήματα και κατάλληλοι προς το να κατέχωσι ταύτα.

[...] Επειδή είναι δι' άπαντας τους υπηκόους κοινοί οι νόμοι οι αφορώντες την αγοράν, την πώλησιν και την διάθεσιν των ακινήτων ιδιοκτησιών, επιτρέπεται και εις τους ξένους να έχωσι γήπεδα εις τα κράτη μου, αλλά να συμμορφώνωνται με τους νόμους και τους αστυνομικούς διοργανισμούς, εκτελούντες τα αυτά μετά των ιθαγενών χρέη, και τούτο μετά τους μετά των ξένων δυνάμεων συμβιβασμούς.

[...].»

Ανατύπωση στο *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του*, 4 Νοεμ.-7 Δεκ. 1996, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1996, 116-117.

* Άλλη μεταφραστική εκδοχή: «εθνικότητα», βλ. Δημήτριος Νικολαΐδης, *Οθωμανικοί κώδικες ήτοι συλλογή των εν ενεργεία νόμων, κανονισμών, διαταγμάτων και οδηγιών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*, εν Κωνσταντινουπόλει 1889-91, σ. 2862.

2.Φιρμάνι ιδρυτικό της Βουλγαρικής Εξαρχίας, 10 Φεβρουαρίου 1870

βλ. <http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/firmani.pdf>

3. Η Συνθήκη του Βερολίνου, Ιούνιος-Ιούλιος 1878 ¹³

«**Άρθρο 1:** Η Βουλγαρία συνίσταται ηγεμονία αυτόνομος και φόρου υποτελής υπό την επικυριαρχίαν του Σουλτάνου· θα έχη χριστιανικήν κυβέρνησιν και εθνοφρουράν. [...]

Άρθρο 4: Συνέλευσις Βουλγάρων ευπατριδών, εις Τύρνοβον συγκαλουμένη, θα επεξεργασθή προ της εκλογής του ηγεμόνος το οργανικόν σύνταγμα της ηγεμονίας. Όπου οι Βούλγαροι οικούσιν ανάμικτοι προς Τούρκους, Ρωμούρους, Έλληνας ή άλλας φυλάς,¹⁴ θα ληφθώσιν υπ' όψει τα δικαιώματα και τα συμφέροντα τούτων απάντων έν τε τοις εκλογαίς και εν τη επεξεργασία του οργανικού συντάγματος. [...]

Άρθρο 5: Βάσεις του δημοσίου δικαίου της Βουλγαρίας έσονται οι εξής όροι. Ένεκεν της διαφοράς του θρησκευματος ή της ομολογίας της πίστεως ουδείς αποκλείεται των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων, ουδέ των δημοσίων υπουργημάτων και τιμών, ουδέ της ασκήσεως των διαφόρων επιτηδευμάτων και βιομηχανιών. Εις άπαντας τους κατοίκους της Βουλγαρίας και εις τους εξ αλλοδαπής εξασφαλίζεται η ελευθερία και των άλλων συμβαλλομένων δυνάμεων θα βοηθώσιν αυτώ επιτηρούντες το αποτέλεσμα της προσωρινής ταύτης κυβερνήσεως. Εν περιπτώσει διαφωνίας των προξένων θα αποφασίζη η πλειονοψηφία· διχονοούσης δε της πλειοψηφίας προς τον 'ρώσσον ή τον οθωμανόν επίτροπον θα αποφασίζωσιν οι εν Κωνσταντινουπόλει εδρεύοντες αντιπρόσωποι των συμβαλλομένων δυνάμεων. [...]

Άρθρο 13: Προς νότον του Αίμου συνίσταται επαρχία υπό το όνομα της Ανατολικής Ρωμυλίας, διατελούσα υπό τον άμεσον πολιτικόν και στρατιωτικόν κύρος της Πύλης εν τη διαχειριστική αυτονομία θα έχη έν γενικόν κυβερνήτην χριστιανόν. [...]

Άρθρο 21: Άθικτα και αναλλοίωτα μένουσι τα της πύλης δικαιώματα και καθήκοντα εν παντί ζητήματι των σιδηροδρόμων της ανατολικής Ρωμυλίας. [...]

Άρθρο 23: Η Πύλη υποχρεούται να εφαρμόση ακριβώς εν Κρήτη τον οργανικόν νόμον του 1868, επιχειρούσα όσας υπολαμβάνει δικαίας αλλοιώσεις. Όμοιοι νόμοι, σύμφωνοι προς τας επιτοπίους ανάγκας, πλην των χορηγηθεισών τη Κρήτη ατελειών, θα εγκαινιασθώσιν επίσης εις τα άλλα μέρη της ευρωπαϊκής Τουρκίας, περί ών η συνθήκη δεν ώρισεν ιδιαίτερον οργανισμόν. Η Πύλη θα παραγγείλη εις ειδικάς επιτροπάς, εν αίς να εκπροσωπήται αποχρώντως το εγχώριον στοιχείον, να επεξεργασθώσι τας λεπτομερείας του νέου τούτου κανονισμού υπέρ εκάστης επαρχίας. Το εκ τοιούτων εργασιών προκύπτον σχέδιον της διοργανώσεως θα υποβληθή εις την δοκιμασίαν της Πύλης, ήτις πριν την δημοσιεύση θα επερωτήση την γνώμην τής υπέρ της Ρωμυλίας ειδικής επιτροπής. [...]

Άρθρο 25: Βοσνίαν και Ερζεγοβίαν θα καταλάβη και θα διοική η Αυστροουγγαρία. Επειδή η Αυστροουγγαρία δεν επιθυμεί να αναλάβη το φορτίον της διοικήσεως του σανζακίου του

¹³Κλειώ Τεργέστη 8/20-7-1878 (ανατύπωση: *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του*, 4 Νοεμ.-7 Δεκ. 1996, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1996, 126), από όπου αντιγράφεται το κείμενο. Η Συνθήκη του Βερολίνου, *Σαββατιαία επιθεώρησις* τεύχος Α', αρ. 32, 15/27-7-1878, σ. 497-508. *Documents diplomatiques, Affaires d'Orient Congrès de Berlin*, Paris 1878. Για το πολυσυζητημένο άρθρο 23, *Η Πρωϊα* 4 και 10-3-1895.

¹⁴Αντί «φυλαί» η *Σαββατιαία επιθεώρησις* μεταφράζει «λαοί»: «Όπου οι Βούλγαροι εισί μεμιγμένοι μετά τουρκικών, 'ρουμανικών, ελληνικών ή άλλων λαών, ληφθήσονται υπ' όψιν τα δίκαια και τα συμφέροντα των λαών τούτων κατά τε τας εκλογάς και κατά την σύνταξιν του οργανικού κανονισμού.» Στο γαλλικό κείμενο προτιμήθηκε ο όρος «populations»: *Nouveau Recueil général de Traités et Autres actes relatifs aux Rapports de Droit international Continuation du Grand recueil de G. Fr. de Martens par Ch. Samwer et J. Hopf*, deuxième série, tome III, Gottingue 1878, 458.

Νοβιπαζάρ, όπερ εκτείνεται μεταξύ Σερβίας και Μαυροβουνίου προς νότον εκείθεν της Μητροβίτσας, η Πύλη θα εξακολουθήση να κυβερνά αυτόθι. Αλλ' όπως εξασφαλισθή η νέα πολιτική κατάσταση και η ελευθερία και ασφάλεια των οδών της επιμιξίας, επιφυλάσσεται η Αυστροουγγαρία το δικαίωμα να τηρή φρουράς και να έχη στρατιωτικές και εμπορικές οδούς καθ' όλην την έκτασιν εκείνης [...] Επί τούτου θα συνεννοηθώσι κατόπιν αι κυβερνήσεις Αυστροουγγαρίας και Πύλης.

Άρθρο 26: Την ανεξαρτησίαν του Μαυροβουνίου αναγνωρίζουσιν ή τε Πύλη και όσαι των συμβαλλομένων υψηλών δυνάμεων τέως δεν είχαν αναγνώριση αυτήν [...]

Βερολίνο 13 Ιουλίου 1878».

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Για τη Βαλκανική Ιστορία

- Ζ. Καστελλάν, *Η Ιστορία των Βαλκανίων (14ος-20ος αι.)*, Γκοβόστη, Αθήνα 1991
- Μ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1948· ανατύπωση Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1978· επανέκδοση Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2005
- Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992, β' έκδοση
- Ν. Σβορώνος, *Το ιστορικό υπόβαθρο των διαβαλκανικών σχέσεων*, Ανάλεκτα νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1982, σ. 259-74
- Λ. Σ. Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια μετά το 1453*, εισαγωγή Tr. Stoianovich, μτφρ. Ελ. Δελιβάνη, ιστορική επιμέλεια Β. Κ. Γούναρης, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007 [*The Balkans since 1453*, 1958]
- Ευ. Α. Ζάχος-Παπαζαχαρίου, *Βαλκανική Βαβέλ Πολιτική ιστορία των αλφαβήτων που χρησιμοποιήθηκαν στα Βαλκάνια*, Κ. Τσιτσελίκης επιμ., *Γλώσσες, Αλφάβητα και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1999, σ. 17-95 [*Babel Balkanique Histoire politique des alphabets utilises dans les Balkans, Cahiers du Monde Russe et Sovietique XIII*, 2(Paris 1972), σ. 145-79]

Για τη Βαλκανική Ιστοριογραφία

- Fikret Adanir, Suraiya Faroqhi, *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, Brill, Leiden, Boston 2002
- Γ. Βελουδής, *Ο Jakob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, Αθήνα 1982 [1970]
- K. Hitchens, *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Romania*, *American Historical Review* 97(1992), 1064-83
- Ivan Ilchev, *Έχει δίκιο η πατρίδα μου; Η προπαγανδα των βαλκανικών κρατών(1821-1923)*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2011 [*Rodinata mi -pravna ili ne! Vanshnpoliticheska propaganda na Balkanskite strani (1821-1923)*, Sofija 1995]
- Α. Κωνσταντακοπούλου, *Ιστοριογραφικά ζητήματα στη σημερινή βαλκανική συγκυρία, Σύγχρονα θέματα* 50-51(Ιανουάριος-Ιούνιος 1994), 11-23
- " Βαλκανική ιστοριογραφία χτες - σήμερα, *Διήμερο Τα Βαλκάνια Χτες - Σήμερα (21/ 22-2-2000)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα [2000], 107-41
- " , *Πολιτική και μνήμη στα Βαλκάνια. Οι ελληνικές εικόνες του Μαυροβουνίου (19ος αι. - Α' Παγκόσμιος πόλεμος)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής "Δωδώνη", Παράρτημα αρ. 74, Γιάννενα 2004 [μαυροβουνιακή μετάφραση: *Grčke slike Crne*

Gore do prvog svietskog rata. Politika i Memorija na Balkanu, έκδ. Matica Crnogorska, Podgorica 2011]

- " Εθνικός και εθνοτικός λόγος Συγκλίσεις και αποκλίσεις, *1' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002 Πρακτικά*, τόμ. Β', Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004, 273-314

- " «Λογοτεχνικός Μεσαίωνας» στα Βαλκάνια σήμερα, Διαβάζω Μάιος 2006, 116-119:
<http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/constan/dimosieuseis.htm>

- " Μεσοπολεμικές αναπαραστάσεις του οθωμανικού παρελθόντος. Η «μεταβυζαντινή» στροφή στην Ελλάδα και τη Ρουμανία, *Αφιερωματικός τόμος στη μνήμη της Μάρθας Πύλια*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών, εκδ. Δημάση Μαρία κ.ά. (υπό έκδοση)

- Μ. Θ. Λάσκαρι, *Λόγος εναρκτήριοις εις το μάθημα της Ιστορίας των λαών της χερσονήσου του Αίμου εκφωνηθείς τη 2 Δεκεμβρίου 1926, εν Θεσσαλονίκη 1927*, σσ 19

- Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικές σπουδές στην Ελλάδα, Δωδώνη Ε' (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, 1976)*, 209-22

- Δ. Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το έθνος. Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009

- Maria Todorova, *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria, American Historical Review* 97(1992)

- " , *Bones of Contention The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's National Hero*, Central European University Press, Budapest, New York 2009

- Ά. Τσώνος, *Σκάβοντας στην Αλβανία, Ιστορία και ιδεολογίας των αρχαιολογικών ερευνών κατά το 19ο και 20ό αιώνα*, Ισνάφι, Ιωάννινα 2009

Για την Ευρωπαϊκή Ιστορία και Ιστοριογραφία

- Antony Grafton, *Η Υποσημείωση Μια παράξενη ιστορία*, μτφρ. Γκόλφω Μαγγίνη, Πατάκης, Αθήνα 2001

-Γκέοργκ Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή Ιστοριογραφία*, Γνώση, Αθήνα 1991

- Του ίδιου, *Η Ιστοριογραφία τον 20ό αιώνα. Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1999

-G. Thuillier, J. Tulard, *Οι ιστορικές σχολές*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993

-E. Hobsbawm, *Για την Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998

- Του ίδιου, *Η εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848* , ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1990, **κυρίως σ. 178-194, κεφ. Ζ' Εθνικισμός**

- Του ίδιου, *Η εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994 [1976]
- Του ίδιου, *Η εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*, μτφρ. Κ. Σκλαβενίτη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000 [1987]
- Του ίδιου, *Ο αιώνας των άκρων Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995 [1994]
- E. Hobsbawm, T. Ranger, *Η επινόηση της παράδοσης*, Θεμέλιο, Αθήνα 2004 [1983]

Για το έθνος και τον εθνικισμό

- Ivo Banac, *The national Question in Yugoslavia Origins, History, Politics*, Cornell University Press, Ithaca 1984
- " , *The National Question in Yugoslavia's Formative period 1918-1921*, UMI, Michigan 1975
- Nathalie Clayer, *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, μτφρ. Α. Σιδέρης, επιμ. Λ. Εμπειρίκος, Α. Σιδέρης, Ισνάφι, Ιωάννινα 2009 [*Aux origines du nationalisme albanais. La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, Éditions Karthala, 2007]
- John Van Antwerp Fine, *When Ethnicity did not matter in the Balkans A Study of Identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, University of Michigan, Ann Arbor, Mi 2006
- E. Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφρ. Δώρα Λαφαζάνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992 [1983]
- K. Hitchins, *L'idée de nation chez les Roumains de Transylvanie 1691-1849*, Βουκουρέστι 1987
- E. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994 [1990]
- Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Columbia University Press, New York 2000
- M. Hroch, *Από το εθνικό κίνημα στην εθνική ολοκλήρωση / Μαρία Τοντόροβα, Τα Βαλκάνια: από την ανακάλυψη στην "κατασκευή" τους, Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996
- Α. Κωνσταντακοπούλου, *Εκκλησία και Έθνος στα Βαλκάνια Ιστορική αντινομία ή κοινωνική σύγκρουση; Από το 1821 στο 2012*, επιμ. Μάρθα Πύλια, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012, 29-50
- Μ. Λεβί, *Το εθνικό ζήτημα από τον Μαρξ μέχρι σήμερα*, Στάχυ, Αθήνα 1993
- Π. Ματάλας, *Έθνος και ορθοδοξία Οι περιπέτειες μιας σχέσης Από το "Ελλαδικό" στο Βουλγαρικό σχίσμα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2002

- Ε. Μπαλιμπάρ, Ιμ. Βαλλερστάιν, *Φυλή έθνος τάξη Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, μτφρ. Ά. Ελεφάντης, Ελ. Καλαφάτη, εκδ. Οπολίτης, Αθήνα 1991 [1988]
- Νεμπόισα Πόποβ, *Ο Σερβικός λαϊκισμός Από περιθωριακό σε κυρίαρχο φαινόμενο*, Παρασκήνιο, Αθήνα 1994 [1993]
- Ν. Ρορον dir., *Radiographie d'un nationalisme Les racines serbes du conflit yougoslave*, Les Editions de l'Atelier, μετάφραση από τα σερβο-κροατικά P. Delpech, F. Hartmann, Paris 1998 [1996]
- Κ. Verdery, *National Ideology under Socialism Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley 1991

Για τον «Βαλκανισμό»/ «Οριενταλισμό»

- Vesna Goldsworthy, *Ruritania Ανακαλύπτοντας τα Βαλκάνια*, μτφρ. Ειρ. Μητούση - Μ. Ξάνθου, επιστημονικός συνεργάτης Σπ. Σφέτας, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004 [1998]
- Έλλη Σκοπετέα, *Η Δύση της Ανατολής Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Γνώση, Αθήνα 1992
- Maria Todorova, *Βαλκάνια Η δυτική φαντασίωση*, μτφρ. Ι. Κολοβού, πρόλογος-επιμέλεια Π. Κιτρομηλίδης, Παρατηρητής, Αθήνα 2000 [*Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 1997]
- Εντ. Σάιντ, *Οριενταλισμός*, Νεφέλη, Αθήνα 1996[1978].